

ABDÜLKÂDİR EL-EDHEMÎ'NİN İRŞÂDÜ'L-MÜRÎD Lİ'L-MENHECİ'S-SEDÎD İSİMLİ RİSÂLESİ

Abdulqadir El-Adhamî's Treatise Titled "Irshad al-Mureed li'l-Manhaj al-Sadeed"

Mevlüt ÖZÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı, mevlut.ozcelik@amasya.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1434-2135

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 30.09.2022

Kabul/Accepted: 13.12.2022

DOI: 0.51592/kulliyat.1182586

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf, Şâziliyye, Abdülkâdir el-Edhemî, Âdâb.

ÖZ

Bu çalışma, son devir Osmanlı Şâziliyye şeyhlerinden Abdülkâdir el-Edhemî'nin (ö. 1325/1907) *İrşâdü'l-mürîd li'l-menheci's-sedîd* adlı risâlesini incelemeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda bir şair olan Edhemî bu eserinde âlemin yaratılış amacını, insanın varlık alemindeki konumunu, nefsin makamlarını, tarikata girme ve seyr u sülûk yapma âdâbını hikemî bir üslupla anlatmaktadır. Ona göre Allah Teâlâ, âlemi zatının bilinmesini sevdiği için yaratmıştır. Bunun için sevgi ve mârifet, varlık aleminin meydana gelmesine sebep olan iki asil unsurdur. Hayvanî ve ruhanî kuvvetlerden mürekkep olan ve âlemin özeti kılınan insan da Allah'ı tanınması için yaratılmıştır. Bu nedenle insanın yegâne hedefi mârifetullahı erişmek olmalıdır. Bu hedefin gerçekleşmesi hayvanî sıfatlardan kurtulup ruhanî sıfatlarla nitelenmekle; bu da ancak Allah'ı bilen ârif bir şeyhe tabi olmakla mümkündür. Çalışmaya konu olan eserin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda ve Juma Al Majid Center For Culture &Heritage adlı kütüphanede kayıtlı birer nüshasının olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle müellif ve eseri tanıtılmış, ardından eserin muhtevası incelenip Arapça metni verilmiştir. Eser şair bir sūfinin kaleminden çıkması bakımından dikkat çekicidir. Bu itibarla eserin ilim câmiasına kazandırılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

ABSTRACT

Keywords

Sufism, Shazaliyyah, Abdulqadir al-Adhamî, Adab (Manners).

This study aims to examine the treatise *Irshad al-Mureed li'l-manhaj al-sadeed* by Abdulqadir al-Adhamî (d. 1325/1907), one of the last Ottoman period Shazaliyyah shaykhs. Adhamî, who is also a poet, explains in his work the purpose of the creation of the universe, the position of human being in the realm of being existence, the degrees of the soul, the manners of entering a tariqah and the training of sufism concisely in a wise style. According to him, Allah created the universe because He loves the knowledge of His essence. For this reason, love and knowledge are the main elements that cause the world of being to come into the arena. Human, who combined with animal and spiritual forces, and he/she is created as the summary of the universe, was created to recognize Allah. For this reason, the sole goal of a person should be to reach marifetullah (recognize to Allah). The realization of this goal is possible by getting rid of animal attributes and qualifying with spiritual attributes that this only possible by following arif (recognizer) shaikh who recognizing to Allah. It has been determined that there are copies of the work subject to the study registered in the Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library and the Juma Al Majid Center For Culture & Heritage library. In this study, the author and his work were introduced first, then the content of the work was examined and the Arabic text was given. The work is remarkable in that it comes out of the pen of a poet sufi. In this respect, we believe that it will be useful to bring the work to the scientific community.

Atıf/Citation: Özçelik, M. (2022), "Abdülkâdir el-Edhemî'nin İrşâdü'l-Mürîd li'l-Menheci's-Sedîd İsimli Risâlesi", *Külliyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 18 (Aralık), 175-204.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mevlüt ÖZÇELİK, mevlut.ozcelik@amasya.edu.tr

GİRİŞ

Osmanlı Devleti tasavvuf kültürünün yoğun ve canlı bir şekilde yaşandığı bir devlettir (Uludağ 2014: 21-22). Bu kültür, tasavvufun kurumsal yapıları olan tarikatlar vasıtasıyla inşa edilmiştir. Osmanlı'nın kabulüne mazhar olan tarikatların ortak noktası, Ehl-i Sünnet itikadına bağlılık konusunda gösterilen yüksek hassasiyettir. Bu hassasiyete sahip tarikatlardan biri de birçok farklı şubesiyle¹ İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biri olan Şâziliyye'dir. 13. Yüzyılın ilk çeyreğinde o dönemin İfrîkiye bölgesinin başkenti Tunus'ta Ebû'l-Hasan eş-Şâzilî (ö. 656/1258) tarafından temelleri atılan Şâziliyye Tunus, İskenderiyye ve Kahire başta olmak üzere kısa zamanda birçok şehre, Mısır ve Mağrib bölgesine yayılarak geniş halk kitlesi tarafından benimsenmiş, ulemânın ilgisine mazhar olmuş, zamanla Suriye başta olmak üzere bütün Arap coğrafyasına, Hint alt kıtasına, Malezya, Endonezya, Afrika, Anadolu, Balkanlar, Amerika ve Avrupa ülkelerine yayılmış bir tarikattir. Tarikatın Anadolu'ya gelişi 16. Yüzyılın başlarında, İstanbula geliyise II. Selim'in (1566-1574) saltanatı döneminde gerçekleşmiştir. 18. Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'un farklı bölgelerinde Şâzilî dergahları inşa edilmiştir. Bu dergahlardan en meşhuru II. Abdülhamid Han (1876-1909) tarafından Muhammed Zâfir el-Medenî (ö. 1903)² adına Beşiktaş'ta yaptırılıp birçok vakfiyeyle desteklenen Ertuğrul Tekkesi'dir (Özel 2010: 387).³

Soyu Hz. Hasan'a ulaşan bir ailenin mensubu olan Şâziliyye'nin pîri Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî eş-Şâzelî (ö. 656/1258) vaaz ve sohbetlerinde *Hatmü'l-evliyâ*, *el-Mevâkif*, *Kûtü'l-kulûb*, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* ve *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* gibi tasavvuf klasiklerini şerh etmekle yetinip mürid yetiştirmeyi kitap yazmaya tercih etmiş, bu nedenle de geride bazı evrâd ve ezkârdan oluşan hizibler dışında herhangi bir eser bırakmamıştır (A. Murat Özel 2010: 385). Dolayısıyla Ebû'l-Hasan eş-Şâzilî'nin hizblerine dair yapılan çalışmaların⁴ ve tarikat mensuplarının yazılan eserlerin Şâziliyye'nin âdâb ve erkânının tespitinde önemli rol oynadıklarını söyleyebiliriz. Bu eserlerden biri de çalışmaya konu olan *İrşâdü'l-mürîd li'l-menheci's-sedîd* isimli risâledir.

1. Abdülkâdir el-Edhemî'nin (ö. 1325/1907) Hayatı ve Eserleri

Müellifin tam ismi kendi beyanına göre Abdülkadir b. Abdülkâdir b. Ali b. Ahmed b. Salih b. Mansûr b. Muhammed el-Hüseynî el-Edhemî et-Trablusî'dir (Edhemî 1306: 2-3). Edhemî Lübnan'ın kuzeyinde yer alan Trablus(garb) şehrinde dünyaya gelmiş; Lübnan, Mısır ve Hicaz bölgesinde yaşamış ve doğum yeri olan Trablus(garb)'da vefat etmiştir. İbrahim b. Edhem'e (ö. 161/778 [?]) nispetle "Edhemî", Hz. Hüseyin'e (Şehâdeti: 61/680) nispeti sebebiyle "Hüseynî" lakaplarıyla künyelenmiştir. Edhemî aklî ve naklî ilimleri, Tarablus'un

¹ Örnek olarak Şâziliyye-Zerrûkiyye kolunun kurucusu Ahmed Zerrûk'un (ö. 899/1493-94) Ehl-i Sünnet itikadına bağlılığı ve bid'atlarla mücadelesi hakkında bk. (Göztepe ve Uzun 2019). Ayrıca bk. (Özköse 2021: 173).

² Muhammed Zâfir el-Medenî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. (Buzpınar 2010: 78-79).

³ Şâziliyye tekkelerinin en yaygın olduğu bölgelerden biri Afrika'dır. Tasavvufî ahlâkın tâlim ve tatbik mahalli olan bu tekkeler sunmuş oldukları farklı hizmet dallarıyla devlet kurumlarından mahrum kalan bölgelere devlet hizmeti götürerek bir taraftan halkın huzur ve refahını sağlarken bir taraftan da devletin hakimiyetine katkı sunmuşlardır (İbrahim 2008: 7-8).

⁴ Bu konudaki çalışmalar hakkında geniş bilgi için bk. (Kara 1992: 20-28).

meşhur şeyhlerinden Mahmud Abdüddâim Nişâbe (ö. ?) ve Abdürrezzâk er-Râfi'î'den (ö. ?) tahsil etmiş; Ebü'l-Mehâsin Muhammed el-Kâvukcî (ö. 1306/1888)⁵ vasıtasıyla Şâziliyye tarikatına intisap edip ondan icâzet almıştır (Dernika 1984: 154, Dernika t.y: 239; Hammûd 2019: 259-60).

Yaşadığı dönemde Şâziliyye tarikatının meşhur şeyhleri arasında sayılan Edhemî, Mısır'ın meşhur Ezher medresesinde şer'î ilimleri tahsil etmiş; devrin Osmanlı padişahı II. Abdülhamîd Hân'ın fermanıyla⁶ Medine-i Münevvere'de Resûlullah'ın (s.a.v.) hücre-i saâdetine türbedar olarak atanmış; burada bir taraftan lambaların aydınlatılması ve kandillerin tamir edilmesi gibi hizmetlerde bulunurken bir taraftan da vaaz ve nasihatler yoluyla irşadî faaliyetlerde bulunmuştur (Edhemî 1318: 3; Hammûd 2019: 260). Mescid-i Nebî'deki hizmetleri sebebiyle "Hâdimü'l-hücreti'n-Nebeviyye" lakabıyla anılan Edhemî, Medine'deki hizmetinin ardından Trablus'a dönüp 1325/1907 yılında vefat edene kadar birçok medrese ve mescitte ilmî ve irşadî faaliyetlerle meşgul olmuştur (Hammûd 2019: 260; Mer'aşlî 1427: 785; Zirikî 2002: 4/39).

Edhemî, ilmî ve tasavvufî kişiliğinin yanında şairlik vasfı ağır basan bir sûfidir. Nitekim Hammûd onun yaşadığı çağda Resûlullah'a (s.a.v.) en çok methiye yazan şairlerden biri olduğunu söyler (Hammûd 2019: 261). Gerçekten de Edhemî'nin eserlerinin önemli bir kısmı şiir kitaplarından oluşmakta, nesir türündeki eserlerinde bile şiir üslubu dikkat çekmektedir. Ona nispet edilen eserler şunlardır:

Tezkiratü üli'l-basâir fi'l-kebâir ve's-sağâir, İrşâdü'l-mürîd li'l-menhecis-sedîd, Gururu'l-i'tinâs ve dürru'l-iktibâs, Hidâyetü'n-nâsik ve hidâyetü's-sâlik fi'l-menâsik, Vesîletü'n-necât ve'l-is'âd fi ma'rifeti mâ yecibü mine't-tevhîd ve'l-i'tikâd, Keşfü'l-esrârî'l-medediyye, Tercümânü'z-zamîr fi medhi'l-hâdiyi'l-beşîr, Tercümetü Kutbi'l-vâsılîn,⁷ Nüzhetü'l-ukûl fi ma'âlimi Tâhâ er-Rasûl, Mevridü's-safâ ve masdaru'l-vefâ, ed-Dürü'n-nazîm bi-medhi'n-

⁵ Muhammed el-Kâvukcî Tarablus'un meşhur muhaddis, fakih ve mutasavvıflarından biridir. Soyu baba tarafından Resûlullah'a (s.a.v.) anne tarafından Hz. Ömer'e (r.a.) dayanmaktadır. İstanbul'a gelerek kendi imal ettiği hükümdarlık tacını, Osmanlı padişahlarından Sultan Mustafa'ya (?) hediye etmesi, padişahın da buna karşılık kendisine Trablüşşam'a iki saatlik bir mesafede bulunan Zekrûn beldesini bağışlaması sebebiyle "Kavukcibâşi" lakabıyla anılmaya başlamıştır. Hanefi mezhebine mensup bir fakih olan Kavukcî, birçok şeyhten tarikat hırkası giymekle beraber Şâziliyye tarikatına mensubiyetiyle meşhur olmuş, bu tarikatın usul ve esaslarına göre birçok kişinin irşadına vesile olmuş ve arkasında birçok halife bırakmıştır. Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bk. (Edhemî 1306: 2-3, 9-12; Şenel 2002: 72-73).

⁶ Sultan II. Abdülhamid Han özellikle Fransız ve İngiliz sömürgesi altında bulunanlar başta olmak üzere bütün Müslümanların hilafet makamına bağlılıklarını temin etme konusunda tarikat ehlerinden büyük oranda istifade etmiş, bu sayede gayr-i Müslimlere karşı merkezî ve mânevî otorite etrafında toplanmış büyük bir gücün ortaya çıkmasını hedeflemiştir (Özer 2007: 163). Bu hedefin gerçekleşmesi için Hindistan Müslümanlarından Osmanlı'ya maddî ve mânevî hizmetleri geçen birçok kişiye devlet nişanı vermiş, haklarında fermanlar çıkartmış ve onlara memnuniyetini bildiren mektuplar göndermiştir. Sultanın iltifatına mazhar olanlar arasında en dikkat çekenler, "İslam Birliği" siyasetine en üst düzeyde destek veren tarikat şeyhleri olmuştur. Öyle ki bunlar arasında Sultan'a müşavirlik yapanlar bile olmuştur (Özcan 2002: 140-41). Kendi ifadelerinden de anlaşıldığına göre (Bozdağ 1992: 73-74) Sultan'ın bu çabası büyük oranda netice vermiştir. En zor dönemde başa geçiş uzun yıllar toprak kaybetmeden devleti idare etmesi bu başarının en bariz göstergesidir. II. Abdülhamid'in bu maksatla yakın temasta bulunduğu tarikatlardan biri kendisinin de müntesibi olduğu Şâziliyye'dir. O derece ki Sultan bu tarikatın şeyhi Zâfir Medenî'ye intisap edip onun için Ertuğrul Tekkesi'ni inşa ettirmiş, ayrıca Unkapanı ve Alibeyköy semtlerindeki iki Şâzilî tekkesinin tamir ettirmiştir (Gündüz 1984: 67-69, 1989:219; Yücer 2004: 603-9). Çalışmanın konusunu teşkil eden Edhemî'nin Şâzilî tarikatına mensup olması ve Sultan'ın korumasıyla Ravza-i Mutahhara'ya türbedar olarak tayin edilmesi kanaatimizce sıradan bir atama değil, bahsedilen politikanesin bir neticesidir.

⁷ Bu eserin tam ismi *Tercümetü Kutbi'l-vâsılîn ve ğavsi's-sâlikîn el-ârifü billâhi Teâlâ seyyidî Şemsüddîn Muhammed Ebi'l-Mehâsin el-Kâvukcî el-Hasenî* şeklindedir. Eser 1306/1888 yılında Beyrut'ta el-Matbaatü'l-Edebiyye'de basılmış olup bir nüshası, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Kitapları bölümünde 999/2180 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eser müellifin hayatını anlatan bazı kaynaklarda *Tercümetü Muhammed el-Kâvukcî* olarak zikredilmektedir (Kehhâle 1993: 2/185).

Nebiyî'l-Kerîm, Ta'tîru'l-vucûd bi-medhi sâhibi'l-makâmî'l-mahmûd, Hayru'l-keâm fî medhi hayri'l-enâm, Mebâhicü'n-nefs ve Menâhicü'l-üns ve Tebyütü'l-bürde (Dernîka 1984: 154; Hammûd 2019: 260-261; Dernîka t.y: 239).

Bu sayılanlar dışında şu eserler de Edhemî'ye isnad edilmektedir:

Hediyyetü'n-nâsik, 'Azâimü's-siyâse fî 'İlmi'l-firâse, Beşâiru'l-ibtihâc fî eşâyiru'l-ihtilâc, Erbe'u resâil (fi'l-kevâkib ve'l-bürüc), Mecmû' (Risâle fî fenni't-tasrîf, Resâil, Manzûmât fi'l-arûz), Mîzânü'l-adl fî ahkâmî'r-reml (Mer'âşî 1427: 785).

2. İrşâdü'l-Mürîd li'l-menheci's-sedîd

Edhemî hikemî ve şiiresel bir üslupla kaleme aldığı bu küçük risâlede Şâziliyye tarikatının usul ve esaslarını ana hatlarıyla incelemiş, bu bağlamda müşid ve müridin gözetmesi gereken âdâbı açıklamıştır. Müellif risâlesini bu yolun sâliklerinin vuslata giden yolda muvaffak olmalarına yardımcı olmak maksadıyla yazdığını ifade etmektedir. Ona göre insanların çoğu karşılaşacakları rezillik ve kınanmayı umursamaksızın tasavvuf yolunda şeyhlik ve irşad makamına geçmeye çalışmakta; ancak bir türlü gaflet uykusunun mahmurluğundan sıyrılıp uyanıklık haline geçememektedirler. Edhemî'ye göre bu denli bir gaflete dalanlar kulakları Allah Teâlâ tarafından mühürlenmiş ve zihinleri şeytan tarafından istila edilmiş kimselerdir. Bu yüzden onların birçoğu - tasavvufî meseleleri bilmek şöyle dursun- tâbî oldukları mezhebin fikhî meselelerini bile anlamaktan âcizdirler. İlmî usullerden herhangi birini tam mânasıyla bilmeyen birinin ilim kürsüsüne geçip insanları ilme davet etmesi nasıl imkânsızsa vuslat-ı ilâhî yoluna girerek (seyr u sülûkünü tamamlamayan) birinin irşad makamına geçerek insanlara şeyhlik yapması da imkânsızdır. Zira ne ilimsiz amel ne de amelsiz ilim makbuldür (Edhemî 1301: 2-3).

Edhemî, bu risâleye *İrşâdü'l-mürîd li'l-menheci's-sedîd* ismini verdiğini ancak onun ünsiyet nurlarıyla kaplı olması ve kudsiyet sırlarını ihtiva etmesi sebebiyle *Menâhicü'l-üns ilâ mebâhicü'l-kuds, el-Kavlü's-sedîd fî hakîkatî'l-mürşid ve'l-mürîd, Avnü'r-rafik fî usûli't-tarîk, er-Ravzatü'l-enîka fi't-tarîka ve'l-hakîka, Tühfetü'l-mülûk fi's-seyri ve's-sülûk, ez-Zâd ilâ tarîki'l-meâd, Yenbü'u'l-hakîka fî sirri't-tarîka* gibi isimlerle adlandırılmayı da hak ettiğini söyleyerek eserin çok kıymetli bilgileri ihtiva ettiğine dikkat çekmektedir. Risâle için layık görülen bu isimler aslında eserin hem mahiyetini hem de maksadını ortaya koymaktadır. Müellif ayrıca bu risâleyi "Ebü'l-Mehâsin" lakabıyla mâruf olan şeyhi Muhammed el-Kavukcî'nin (ö. 1305/1888) işaret ve tavsiyesi üzerine yazdığını; bu eseri telif edecek düzeyde olmamakla beraber emre imtisal etmenin edepten daha hayırlı olduğu düşüncesinden hareketle böyle bir işe giriştiğini söyleyerek tevazuunu ortaya koymaktadır (Edhemî 1301: 2-3).

Çalışmaya konu olan eserin müellifi Abdülkâdir el-Edhemî (ö. 1325/1907) II. Abdülhamîd'in fermânıyla Resûlullah'ın (s.a.v.) Ravza-i Mutahhara'sına türbedar olarak tayin edilmiş bir Şâzilî şeyhidir (Edhemî 1318: 3; Hammûd 2019: 260). Bu tayin Edhemî'nin sıradan bir sûfi değil, padişahın İslâm birliği siyasetine⁸ hizmet edecek kapasiteye sahip bir dava adamı olduğunun göstergesidir. Böyle bir şahsiyetin birtakım bozulmalara mâruz kalmış olan tasavvuf ehlinin hatalarına işaret etmesi bir anlamda ıslah faaliyeti olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda avamdan havasa her kesimden insanın ilgisini çeken ve birçok gay-i müslimin hidâyetine vesile olan

⁸ II. Abdülhamîd'in İslâm birliği (Panislamizm) siyaseti hakkında geniş bilgi için bk. (Çetinsaya 1988: 1-13; Özdemir 2017: 22-29; Özgür Yıldız ve Eryılmaz 2019: 215-17).

bir tarikatın (Özel 2010: 389) âdâbından bahsetmesi sebebiyle *İrşâdü'l-mürîd*'in ilim camiasına kazandırılmasının faydalı olacağını söyleyebiliriz.

2.1. *İrşâdü'l-mürîd*'in Kütüphane Kayıtları

Yapılan araştırmalar neticesinde *İrşâdü'l-mürîd li'l-menheci's-sedîd* isimli risâlenin şu iki kütüphanede kayıtlı olduğu tespit edilmiştir:

2.1.1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

Risâle burada Osman Ergin Kitapları bölümünde 1531 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Kütüphane kataloğunda *İrşâdü'l-mürîd* olarak geçen eserin müellifi “Abdülkadir Efendi” olarak kaydedilmiştir. Risâle 15X10 cm ebatında olup kapak ve takrizlerle birlikte toplamda 32 sayfadır. Asıl metin ikinci sayfadan başlayıp yirmi dördüncü sayfada tamamlanmaktadır.

2.1.2. Juma Al Majid Center For Culture & Heritage Kütüphanesi

İstanbul'daki nüsha ile birebir aynı olan bu nüsha söz konusu kütüphanede 107087 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Risâlede yazmamakla beraber kütüphane kayıtlarında eserin basım tarihinin 1900, müellifin vefat tarihinin ise 1323/1907 olduğu kaydedilmiştir.

İrşâdü'l-mürîd'in Edhemî'ye aidiyeti hakkında herhangi bir şüphe yoktur. Zira müellifin hayatı hakkında bilgi veren eserlerin tamamında bu risâle ona isnat edilmektedir. Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1339/1920) da meşhur eseri *İzâhu'l-meknûn*'da risâlenin ona ait olduğunu söylemektedir (Bağdatlı İsmail Paşa t.y.: 1/63).

2.2. *İrşâdü'l-mürîd*'in Muhteviyatı

2.2.1. Mârifetullah

“Mârifet” ve “Allah” kelimelerinin terkibinden oluşan “mârifetullah” lügatte “Allah'ı bilme” mânasına gelirken istilahta “Allah'ın varlığının ve birliğinin bilinmesi” (Cebecioğlu 2009: 413), “ruhanî halleri yaşayarak, mânevî ve ilâhî hakikatleri tadarak” elde edilen mârifet sayesinde Cenab-ı Hakk'ın tanınması (Uludağ 2005: 236) demektir. Allah'ı tanımayı sağlayan “mârifet” herhangi birinden veya kitaptan öğrenilen bilgi dışında ilâhî tecelliler neticesinde vasıtasız olarak insanda meydana gelen ve onu Allah'a ulaştıran bu nedenle de hakiki saadetin kaynağı olan, ilimden ziyade amele, seyr u sülûke, riyâzete ve mücâhedeye bağlı olarak ruhun vuslat-ı ilâhîye erişmesi neticesinde elde edilen kesin ilimdir (Çakmaklıoğlu 2007: 95-96). Cürcânî (ö. 816/1413), mârifetullahı tevhidin üç rüknünün başında saymış (Cürcânî 1983: 69) Râğıb el-İsfehânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ise onu aklın en şerefli semerelerinden biri olarak görmüştür. Ona göre mârifetullah her insanın nefsinde yerleşerek ona, yaratılan bir varlık olduğunu ve mutlaka kendisini yaratıp muhtelif hallere nakleden bir yaratıcısının bulunduğunu idrak ettiren haslettir. Allah'ın insanları kendisi üzerine yarattığını bildirdiği “fıtrat” denen şey (Rûm sûresi 30/30) işte bu hasletten ibarettir (Rağıb el-İsfehânî 2007: 153).

Kelâm ilminin en temel meselelerinden biri olan mârifetullah,⁹ ilk zâhidlerden itibaren zâhid ve sûfîlerin ilgisini çekmiş ve tasavvufun en temel konularından biri haline gelmiştir. Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872), “marifetullâh”ı içine giren kişiyi, hiçbir şeyi arzulatmayacak ve yalnızlık çektirmeyecek derecede tatmin eden “dünya cenneti” olarak nitelendirmiş (Mekkî 2005: 1/262), bir başka sûfî onu amellerin değer kazanması için zorunlu olan dört hasletin başında saymıştır.¹⁰ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) nefsinin istikâmet üzere Allah’ın taatinde tutmayan kulun marifetullâha erişemeyeceğini söyleyerek (Beyhakî 1996: 152) ârif olmanın ancak amelle gerçekleşeceğine dikkat çekmiştir. Muhâsibî (ö. 243/857) kullarından ilk murad edilen şeyin mârifetullah olduğunu söylemiştir (Muhâsibî t.y.: 162), Hücvirî (ö. 465/1072) ise mârifetullahın kullara lâzım olan en mühim şey olduğunu, ilim ve hal olmak üzere iki boyutunun bulunduğunu dile getirmiştir. Ona göre ilmî mârifet dünyevî ve uhrevî bütün hayırların direğidir. Zâhir ulemâsı mârifetullahın sadece ilmî boyutuyla ilgilenip onu “Allah’a dair sahih ilim” olarak değerlendirirken sûfîler onu “Allah’a karşı sergilenen sahih hal” saymışlar, bu nedenle mârifetin ilimden daha faziletli olduğunu iddia etmişlerdir. Aynı kanaati benimseyen Hücvirî de halin sahih olması için ilmin sahih olması gerektiğini ve âlim olmadan ârif olunamayacağını belirtmiştir (Hücvirî 2007: 2/509).

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere mârifet muhteva bakımından ilimden daha kapsamlıdır. Ayrıca mârifet bir şeyi bütün tafsilatıyla bilmeyi ve o şeyin mahiyetini idrak etmeyi ifade etmektedir (Cürçânî 1983: 221). Kaynağı itibariyle de bilgiden farklı olan mârifet bilgiye konu olan şeyi görerek, tadarak ve tecrübe ederek öğrenmektir (Yılmaz 2007: 249). Mârifet ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîn olarak tasnif edilen ilim mertebelerinin en üst mertebesini teşkil eder (Bardakçı 2016: 218). Tasavvufun teoriden ziyade hale önem vermesi (Kara 1985: 89), sûfîlerin nihaî gayelerinin mârifete ermek olduğuna dikkat çekmektedir (Gürer 2020: 107). Bu gerçeğe işaret etmek üzere seyr u sülûkünü tamamlayarak vuslata eren sâlikin mârifet ehline dahil olduğu (Yeşrutiyeye 1978: 160; Yılmaz 2007: 266), dînen kemale ulaşmanın ise ancak mârifetullaha ermek ve Resûlullah’ın (s.a.v.) sünnetine harfiyen tâbi olamakta gerçekleşeceği söylenmiştir (Geylânî 1997: 2/52).

Aynı zamanda muhaddis ve müfessir olan ilk devir sûfîlerinden Ahmed İbn Atâ (ö. 309/922) mârifeti “mârifet-i Hakk” ve “mârifet-i hakikat” olmak üzere iki kısma ayırır. Ona göre mârifet-i Hakk (vahiyle yoluyla) bildirilip açıklanan ilâhî isim ve sıfatlara göre Allah’ın birliğini bilmek, mârifet-i hakikat ise samediyet ve rubûbiyyet sıfatlarının tam olarak anlaşılabilmesi sebebiyle Allah’ı (hakkıyla) tanımının imkânsızlığını idrak etmektir. Allah’ı hiçbir bilginin kuşatamayacağına dair (Bakara 2/255; Tâhâ 20/110) âyetler Allah’ın gerçek anlamda tanınamayacağına işaret etmektedir (Kelâbâzî 1994: 101; Tûsî 1960: 56). Cüneyd-i Bağdâdî’nin (ö. 297/909) mârifeti “Cenab-ı Hakk’ın kalpte tasavvur edilen şeylerin tamamından farklı olduğunu bilmek” şeklinde tarif etmesi de aynı gerçeğe dikkat çekmektedir (Kelâbâzî 1994: 101).

Bütün bunlardan sonra tasavvuf yolunun ve bu yolun kurumsal hali olan tarikatların nihaî hedefinin mârifetullaha ermek olduğunu söylebiliriz. Bu konuya en çok değer atfeden tarikatlardan biri de çalışmaya konu

⁹ Kelâm ulemâsı ve sûfîlerin mârifetullah hakkındaki görüşlerinin mukayesesi için bk. (Şaşa 2018: 239-310).

¹⁰ Bu dört haslet sırasıyla Allah’ı tanımak (mârifetullah), hakikati tanımak (mârifetü’l-hak), ibadeti Allah’a has kılmak (ihlâs) ve Sünnet’e uygun amel işlemektir. Bk. (Mekkî 2005: 1/264).

olan Edhemî'nin mensup olduğu Şâziliyye'dir (Özel 2010: 387). Nitekim Edhemî eserinin ilk konusunu mârifetullahı ayırmıştır. Şimdi onun bu konudaki görüşlerine geçelim.

Edhemî'ye göre Allah Teâlâ, zâtının tanınmasını ve kudsiyet perdeleri içindeki gizlilik hazinesinden ortaya çıkmayı sevince vâcibü'l-vücûd olan zâtıyla tecelli etmiş; yokluk âleminden varlık âlemini yaratmıştır. Böyle olunca isim ve sıfatların toplamından mümkün olan varlıkların aynları (a'yân) ortaya çıkmış; "hakikat-i insaniye" de bütün irfanî hakikatlerin bir mecmuası, her şeyi tam mânasıyla kuşatan en büyük ve umumi bir nüsha olmuştur. Edhemî "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk yapsınlar diye yarattım." (Zâriyât sûresi 51/56)¹¹ âyetinden hareketle "mârifet" in en mükemmel sıfat olduğunu söyler. Ona göre mârifet, kâinattaki bütün varlıklarda tasarruf sahibi olan bir sıfattır. Zira *şühûd* makamlarındaki varlıkların konumları ve alametleri ancak mârifet sayesinde bilinir. Mârifet ortadan kalkmış olsa tasarrufun tamamı mârifete geri döner ve ortada bilinen hiçbir şey kalmaz. Bu yüzden varlığın aslı sevgi; Allah'a vuslat ve kurbiyetin aslı ise mârifettir. "Zira sevgi olmasaydı sevilen bulunmaz; tâlip olmasaydı matlûp bilinmezdi." Sevginin kokusunu koklayan kişi (Allah'la mânevî) ünsiyet kurma nimetine nâil olur ve nefsi tezkiye etme merdivenleri üzerinden huzûr-i ilâhîye yükselir. Zira nefsin ve kalbini tezkiye eden kişi, Rabbini tanımış olur (Edhemî 1301: 6-7).

Edhemî'ye göre *sevgi*, *mârifet* ve *kurbiyet* birbirine bağlı üç unsurdur. Sevginin derecesi mârifetin miktarı ölçüsünde; kurbiyetin derecesiyse sevginin miktarı ölçüsündedir. "Hevâsını (nefsânî arzularını) ilâh edinen ve Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Artık onu Allah'tan başka kim hidâyete erdirecek?..." (Câsiye sûresi 45/23) âyetinde bu mânaya işaret vardır (Edhemî 1301: 7-8).

Edhemî Allah Teâlâ'nın, zâtının bilinmesini (mârifetullah) sevdiği için mahlukatı yarattığı yönündeki hadîs-i kudsiye¹² telmihen varlığın meydana gelmesine sebep olan asıl unsurun mârifet sevgisi olduğunu söyler. Ona göre sevgi ve mârifet, bizzat maksûd/maksat olan iki asıl unsurdur. Bu iki asıl sayesinde muhib (seven) mahbûb, tâlip de matlûp konumuna yükselir. İşte bu durumda ârif kişi, nefsinde ait sıfatların tamamından arınarak vuslata erer. Böylece "(Allah) onları sever, onlar da O'nu severler" (Mâide sûresi 5/117) âyetinde işaret edilen kimselerin arasına katılır ve nihayet basiret gözüyle müşâhede etme kabiliyetini kazanır. "Bizim uğrumuzda mücâhede edenler (var ya), biz onları mutlaka yollarımıza eristireceğiz." (Ankebût sûresi 29/69) âyetinde işaret edilenler işte bu vasıfları haiz olan kimselerdir. Böyle kimseler yolun başındayken mücâhede kapısından girerler, yolun sonuna vardıklarında ise kurbiyet ve müşâhede makamına erişirler. Mürid himmet ve gayreti ölçüsünde bu mertebelere erişir; azminin kuvveti nispetinde karşısına çıkan musibetlere tahammül eder. İşte bu gerçek bilindiğinde Allah Teâlâ'nın insan için tayin ettiği rütbe anlaşılabilir olur (Edhemî 1301: 6-7).

¹¹ Bu âyette geçen 'bana ibadet etsinler diye' mânasına gelen ليعبدون kelimesi İbn Mes'ûd (r.a.) tarafından ليعرفون 'beni tanısınlar diye' şeklinde tefsir edilmiş ve bu tefsir sûflerce benimsenmiştir. Bk. (İbn Kesîr 1420: 7/396, 425; Kuşeyrî t.y.: 1/20).

¹² «كُنْتُ كَثْرًا مَخْفِيًا فَأَخْبَيْتُ أَنْ أُعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرِفَ» "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi sevdim de bilinmek için mahlûkatı yarattım." Bk. (Neysabûrî 1416: 1/269, 2/146, 175; Tıybî 1434: 10/445).

2.2.2. İnsan

Yeryüzüne “halife” olarak yaratılan ve meleklerin (hürmet) secdesine mazhar kılınan insan (Bakara sûresi 2/30, 34), en güzel sûrette ve varlıkların birçoğundan faziletli olarak yaratılmış mükerrem bir varlıktır (İsrâ sûresi 17/70). İnsana verilen bu değer sahip olduğu sıfatlar ve yüklenmiş olduğu ilâhî emanet (Ahzâb sûresi 33/72) sebebiyledir. İnsanın değerini ifade etmek üzere ona “küçük âlem” denmiş (Râğıb el-İsfehânî 1983: 29), onu “Allah’ın halifesi” olmaya layık kılan şeyin “akıl” olduğu belirtilmiştir (Gazâlî 1964: 237, 331; Rağıb el-İsfehânî 2007: 90, 133). Bütün bunlara rağmen insana biçilen değerın sabit olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira insan kendisine layık görülen sıfatlarla vasıflanmaya ve mükellefiyetlerini yerine getirmeye devam ettiği müddetçe değerini koruyacak aksi takdirde hayvanlardan daha aşağıya düşerek (A’râf 7/179; Furkân 25/44) esfel-i sâfilîn denen derekeye inecektir (Tîn sûresi 95/5). Kullarına son derece merhametli olan Allah Teâlâ, kendisine halife olarak seçtiği Hz. Adem’in neslini bu tehlikeden kurtarmak için insanlık tarihinin başlangıcından itibaren peygamberler göndererek onlar vasıtasıyla insanların nefislerini tezkiye etmiş ve böylece insanlık onurunu muhafaza etmiştir. Nitekim Resûlullah’ın gönderiliş maksatlarından birinin insanların nefislerinin tezkiye edilmesi olduğu bildirilmiştir (Bakara, 2/151; Âl-i İmrân, 3/164; Cum’a, 62/2).

Tasavvuf yolunda *seyr u sülûk* denen mânevî eğitimin konusu insan (Yılmaz 2007: 337), hedefiyse insanı “kâmil insan” seviyesine çıkarmaktır. Bu hedefin gerçekleşmesi nefsi terbiye etmekle; nefsin terbiyesi ise onu, sahip olduğu kötü sıfatlardan arındırıp iyi sıfatlarla donatmakla mümkündür. Bu nedenle nefsin terbiye edilebilmesi için öncelikle insandaki sıfatların tanınması gerekir. Bu gerçekten hareketle Edhemî, insanda ne tür sıfatların bulunduğunu orta koymaya çalışmıştır. Ona göre Allah Teâlâ insanın rütbesini melek ile hayvan arasında tayin etmiş; onu şehvet ve akıl kuvvetinden mürekkep kılmış; ona, ilim nuru ve cehâlet zulmetini tevdi etmiş; nefsin hayvanî tabiat ve meleklik sıfatıyla sınırlandırmış; ona emirlerini ifa ederek kulluk yapma sorumluluğu yüklemiş, yasaklarını/haramlarını ve sınırlarını beyan etmiştir. Yine ona göre Allah (c.c.), akıyla şehvetine karşı mücadele edip ilminin nuruyla cehâletin zulmetini ortadan kaldırması için akılı hidâyet yolu, şehveti helak sebebi kılmış; rızasını taatlerine, öfkesini ise mâsiyetlerine yaklaştırmıştır. İnsan şehvetine ve cehâletine mağlûp olması durumunda hayvanlar gibi olur; hatta onlardan daha aşağı düşer. Zira hayvanlar -insanların aksine- hükmedici akıl nimetinden yoksun olarak sadece şehvet kuvvetinden yaratılmıştır. Şayet insanın akılı şehvetine galip gelecek olursa bu durumda o, meleklerden daha faziletli bir konuma yükselir. Zira melekler karartıcı şehvet zulmetinden uzak olarak sadece akıl nimetinden yaratılmışlardır (Edhemî 1301: 7-8).

Bu düşüncelerden hareketle Edhemî, kakikat-i insâniyenin “ruhanî kuvvetler” ve “hayvanî nefis” olmak üzere iki aslının bulunduğunu ve bu iki aslın bütün fazîlet ve rezilliklerin kaynağı olduğunu söyler. Ona göre hayvanî nefsin hâkimi hevâ, ruhanî kuvvetlerin hâkimi akıldır; aklın kaynağı hidâyet yolu ve ilim, hevânın kaynağıysa helak yolu ve cehâlettir. “Rabbinin makâmından korkan, (aklın hükmü ve üzerindeki ruhanî kuvvetler sayesinde) nefsinin, arzularından alıkoyan kimseye gelince; şüphesiz ki cennet onun sığınağıdır.” (Nâziât sûresi 79/40-41) âyetinin sırrı işte bu bilgiler ışığında bilinebilir (Edhemî 1301: 8-9).

Edhemî’ye göre gadab/öfke ve şehvet, bütün övülen ve yerilen sıfatların kendilerinden kaynaklandığı iki asıl sıfattır. Şayet hevâ, (öfke ve şehvet konusunda) haddi aşarsa ondan kınanan sıfatlar meydana gelir ve insana

cehâlet hâkim olur. Ancak hevânın (öfke ve şehvet konusundaki) kuvveti mutedil bir seviyede bulunursa bu durumda onda aklın hükmü sayesinde övülen sıfatlar meydana gelir. Şehvî ve gadabî kuvvetin mutedil seviyede tutulabilmesi için mutlaka kınanmış ahlâkın övülen ahlâkla değiştirilerek mizacın ıslah edilmesi gerekmektedir. Edhemî'ye göre bu değişim ya fitratta bulunan kemal/olgunluk vasıtasıyla ya lütf-i ilâhî sayesinde ya da mücâhede ve riyâzet neticesinde kazanılan ruhanî kuvvetlerle mümkün olur. Mücâhede ve riyâzet yoluyla değişimin gerçekleşmesi için nefsi, faziletli ahlakları gerekli kılan amellere sevk edip ona kötü niyet, (nefsânî) tabiat ve hazlarının zıddı olan şeyleri yaptırmak, onu bütün ülfet duyduğu şeylerden ve hayvanî lezzetlerinden korumak, insanî tabiattan çıkarıp melekî sıfatlara yönlendirmek gerekir. Bunları yapan kimse riyâzet merdivenlerinin üzerinde melekût âlemine yükselerek vuslata erer ve Allah Teâlâ ile ünsiyet kurar. Edhemî'ye göre bunun yolu zikir, haşyet, muhabbet, dua, uzlet, rağbet, sûfilerin yolunu tanıyan deneyimli ve basiretli bir şeyhe teslimiyet, himmet ve gayreti yüksek tutmak ve hürmeti muhafaza etmekten geçer. Zira tabibin hastaya ilaç vermeye başlamadan önce hastalığı teşhis etmesi; hastanın da tabibin sözlerine tam mânâda güvenmesi ve tavsiye ettiği ilaçları kullanarak tedavisine karşılık vermesi gerekir. Şayet tabip mahir biriye ilaç tam yerine isabet eder; hasta da tabibe itimat ederse tedavi başarılı geçer ve böylece hastalık ortadan kalkar (Edhemî 1301: 9-10). Aksi takdirde hastalığın iyileşmesi imkân dahilinde değildir.

2.2.2.1. İnsanın Sıfatları

Edhemî, insanın sıfatlarını hayvanî ve ruhanî olmak üzere başlıca iki kısma ayırır. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

2.2.2.1.1. Hayvanî Sıfatlar

Daha önce de ifade edildiği üzere Edhemî, insanın hayvanî ve melekî (ruhanî) sıfatların terkiibinden yaratıldığını, hayvanî nefsin sıfatlarının ise “behîmiyet”, “sebûiyyet/yırtıcılık”, “şeytâniyyet” ve “rubûbiyyet” olmak üzere dört asıl sıfatta toplandığını söyler. Ona göre sâlikin vuslat makamına yükselme konusundaki azminin kuvvetlenmesi, bu sıfatları nefsinden söküp atmasına bağlıdır (Edhemî 1301: 10-11).

A- Behîmiyet Sıfatları

Bunlar mide ve ferc şehvetlerini yerine getirmek üzere yaratılan “oburluk” ve “hırs” sıfatlarıdır. Edhemî'ye göre zinâ, livâta, hırsızlık, yetim malı yeme ve maksatlarına ulaşmak için her türlü haram malı toplama gibi günahlar bu sıfatlardan meydana gelir (Edhemî 1301: 10).

B- Sebûiyyet Sıfatları

Bunlar “öfke” ve “kin” sıfatlarıdır ki öldürme, vurma, insanlara eziyet etme ve benzeri günahlar bu sıfatlardan meydana gelir (Edhemî 1301: 11).

C- Şeytâniyyet Sıfatları

Bunlar şeytana benzemeye çalışma neticesinde ortaya çıkan haset, isyan/zulüm, hile, aldatma/ihanet, çalma, nifak/münafıklık, insanları günahlara, bid'atlara ve dalâlete davet etme gibi sıfatlardır (Edhemî 1301: 11).

D- Rubûbiyyet Sıfatları

Bunlar azamet, kibriyâ, yücelik, izzet, zenginlik, kahr, kuşatma gibi sadece Cenab-ı Hakk'a ait olan sıfatlardır. İnsanlardan bu sıfatlarla Allah'a benzemeye çalışan kişi "rubûbiyyet" hakkı konusunda Allah ile tartışmaya kalkışmış¹³ olur (Edhemî 1301: 11).

Edhemî'ye göre şehevî ve gadabî kuvvetlerin mutedil seviyenin üstüne çıkıp ifrat derecesine varması durumunda hayvanî nefse "hevâ" hâkim olur ve insan, behîmî/hayvanî sıfatların istilasına mâruz kalır. İnsanın anlayışı kuvvetlendiğindeyse ona, sebûiyyet/yırtıcılık sıfatları dahil olur. Şayet insan (bu kuvvetleri doğru bir şekilde kullanmaya) muvaffak olamazsa aklını hile, ihânet ve diğer şeytani sıfatlarda kullanmaya başlar. Bunun ardından nefsi, artık rubûbiyyet sıfatları konusunda tartışmaya girişir ve neticede kişi (vuslat yolundan) kesilme, Allah'tan uzaklaşma, alçalma ve huzûr-i ilâhîden kovulma belalarına uğrar. Edhemî'ye göre gelişim çağının başlangıcında insanı ilk istila eden sıfatlar behîmiyyet sıfatlarıdır. İnsan büyüdükçe anlayışı artıp tefekkür gücü kuvvetlenir. Ancak insan akıl ve fikir kuvvetlerini yerli yerince kullanma konusunda başarılı olamazsa onu, diğer kınanmış sıfatlar ve kötü huylar istila eder. Mürşidin baba üzerine fazileti işte bu durumda anlaşılabilir. Zira mürşid ruhun, baba ise beden terbiyecisidir. İrşad ve sülûk ile muttasıf olmanın değeri de bu şekilde bilinmiş olur (Edhemî 1301: 11-12).

2.2.2.1.2. Ruhanî Sıfatlar

Edhemî, ruhanî sıfatların "kemâlî", "cemâlî", "celâlî" ve "melekî" olmak üzere dört asıl sıfat üzerine indirgenebileceğini, bu sıfatlarla vasıflanan sâlike aralıksız olarak mârifet nimetlerinin akmaya başlayacağını söyler. Ona göre kemâlî sıfatlarla vasıflandığında zâhir süslenir; cemâlî sıfatlarla nitelenme durumunda zâhir ağyâr/mâsiva kirlerinden arındırılır; celâlî sıfatlar elde edildiğinde bâtin tezyin edilir; melekî sıfatların kazanılması halinde bâtin mâsiva kirlerinden arındırılmış olur; bu dört vasıflanma gerçekleştiğindeyse bütün zâhirî ve bâtinî âlemler müşâhede edilmeye başlar (Edhemî 1301: 12).¹⁴ Şimdi bu sıfatları maddeler halinde inceleyelim.

A- Kemâlî Sıfatlar

Bunlar sekînet, vakar, hilm, tevazu, tahammül, sabır, tevekkül, haşyet, huşû, kerem, fütüvvet ve benzeri sıfatlardır (Edhemî 1301: 12).

B- Cemâlî Sıfatlar

Bunlar vera', zühd, kanâat, ihlâs, hayâ, tuma'nîne (huzur ve sükûnet), istikâmet ve benzeri sıfatlardır (Edhemî 1301: 12-13).

C- Celâlî Sıfatlar

Bunlar şevk, muhabbet, ta'zîm, iclâl, senâ, duâ, vahşet, üns, itizâl ve benzeri sıfatlardır (Edhemî 1301: 13).

¹³ Bk. (Ahmed b. Hanbel 2001: 14/473; Ebû Dâvûd ts.: 4/59, "Libâs", 31; İbn Mâce ts.: 2/1397, "Zühd", 16).

¹⁴ Allah Teâlâ'nın sıfatları farklı tasniflere tâbi tutulmuştur. Bu tasniflerden birine göre ilâhî sıfatlar kemâlî, cemâlî ve celâlî olmak üzere üçe ayrılır. İlim, kudret ve halk gibi sıfatlar kemâlî; iyilik, ihsan, lütuf ve rahmetle ilgili olanlar cemâlî; izzet, kibriyâ, kahr ve gazapla ilgili olanlar ise celâlî olarak adlandırılır. Bk. (Bursevî t.y.: 8/60-61; Uludağ 1993: 240).

D- Melekî Sıfatlar

Bunlar havf, recâ, cem', tefrika, müşâhede, fenâ, istiğrak ve benzeri sıfatlardır (Edhemî 1301: 13).

Edhemî'ye göre şehevî ve gadabî kuvvetler mutedil seviyede olduğunda hevâ (nefsânî arzular) zayıflayıp ruhanî kuvvetler üzerine akıl hâkim olmaya ve neticede insanı kemâlî sıfatlar kuşatmaya başlar. Şayet sâlikin himmeti/gayreti yüce olursa bu durumda onu Allah'ın cemâl sıfatları kuşatır. Azîmetle hareket eder ve bu konuda muvaffak olursa aklını şevk-i ilâhî, halktan uzaklaşma (i'tizâl), muhabbet-i ilâhî ve celâlî sıfatlar yönünde kullanmaya başlar. Bundan sonra da meleklerin sıfatlarıyla vasıflanır ve böylece sâlik mücahede yolundan çıkıp cem'¹⁵ ve müşâhede makamına yükselir. Şayet sâlik basiret sahibi ârif bir şeyhe initsap edip sadık bir azim ve saf bir kalple o şeyhin elinde seyr u sülûk yapacak olursa üzerine mârifet nurları parlamaya başlar ve kendisi için bütün mânevî perdeler kaldırılır (Edhemî 1301: 13).

2.2.3. Nefsin Makamları

Nefsin makamları nefsânî ve ruhanî tarikatlar¹⁶ göre farklılık arzeder. Ruhanî tarikatlar nefsi levvâme, mülheme ve mutmainne olmak üzere üçe, nefsânî tarikatlar ise emmâre, levvâme, mülheme, mutmainne, râziyye, marziyye ve kâmile olarak yediye taksim etmişlerdir. Nefsânî tarikatlarda "atvâr-ı seb'a" denen bu yedi makam¹⁷ seyr ile'llâh, seyr lil'lâh, seyr ale'lâh, seyr ma'al'lâh, seyr fil'lâh, seyr anil'lâh ve seyr bil'lâh şeklinde de tasnif edilmiştir. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

Seyr ile'llâh (Allah'a doğru seyr), seyr u sülûk mertebelerinin ilkinin teşkil eder. Nefsin irade ve arzularını terkedip kalben Cenab-ı Hakk'n iradesine teslim olmaya yönelmesi demektir (Türer 1998: 133). Bu seyrin âdâbı sâlih amellerle meşgul olup her daim şeriat sınırlarında durmak ve Resûlullah'ın yolunda sâbit-i kadem olmaktır. Bu seyrde sâlike düşen maksadına ulaşmaya kadar kendisine zuhur eden nurlara iltifat etmemek ve açılan mânevî perdeleri geçmektir (Usta 2015: 58-59). *Seyr lil'lâh* (Allah için seyr) sâlikin her işi sadece Allah rızası için yapması gerektiğinin farkına vardığı ve amellerinden dünyevî ve uhrevî hiçbir karşılık beklemeksizin yoluna devam ettiği seyrdir. Bu nedenle bu makamdaki sâlik seyrini, zikir-i hafî yaparak tamamlamalıdır (Şirvânî 2007: 160-61; Usta 2015: 60). *Seyr 'ale'lâh*, sâlikin mânevî yolculuğuna bizzat Allah Teâlâ'nın rehberliğiyle O'nun isim ve sıfatlarını müşâhede ederek devam ettiği seyrdir. Sâlik bu makamda birçok mânevî tecrübe yaşar, meleklerle konuşma ve semada uçma gibi kerametlere mazhar olur. Ancak yaşanan bu haller bazen sâlikin yoldan çıkmasına (Usta 2015: 61-62) bazen de şatahat türünden sözler sarf etme, şüpheye düşme, gurur ve kibire kapılma, maksattan kesilme, korku ve duayı azaltma gibi hatalara düşmesine sebep olabilir (Necmeddîn-i Dâye 2013: 271-81). *Seyr ma'al'lâh* (Allah ile beraber seyr), sâlikin Allah'ın isim ve sıfatlarını daha fazla müşâhede ettiği ve seyr u sülûkü boyunca kendisini daima Allah'ın mânevî huzurunda hissettiği seyrdir (Usta 2015: 62). *Seyr fil'lâh* (Allah'ta seyr) sâlikin

¹⁵ Cem' "sâlikin her şeyi Allah'tan bilerek halkı yok, hâlikı var görmesi hali"ne denir. Bk. (Yılmaz 1993: 278).

¹⁶ Tarikatların ortak gayesi insanın kalbine ruhu hâkim kılıp nefsi ruha esir etmektir. Ancak bu gayeyi gerçekleştirmek için yapılan seyr u sülûk usulü tarikatlara göre farklılık arzeder. Seyr u sülûkte önceliği nefsin terbiyesine veren bu nedenle mücâhede ve riyazatı önemseyen tarikatlar "nefsânî tarikatlar", bu konuda önceliği kalbin tasfiye edilmesine veren bunun için de nâfile ibadet, zikir ve râbita gibi ruhu takviye edecek mânevî gıdalarla seyr u sülûke devam eden tarikatlar ise "ruhanî tarikatlar" denir. Bk. (Yılmaz 2007: 263; Aynî 2017: 265).

¹⁷ (Hânî 1422: 190-91; Muslu 2007a: 122; Uludağ 2006: 528) "Atvâr-ı Seb'a" ile ilgili eserler hakkında geniş bilgi için bk. (Muslu 2007b: 44-45) Seyr mertebeleri hakkında daha geniş bilgi için bk. (Usta 2015: 55-72).

Allah'ın sıfatlarıyla vasıflanmak, isimlerinin hakikatine ermek ve ahlakıyla ahlaklanmak suretiyle (Türer 1998: 134) Allah'ta fâni olduğu yani fenâ fillâh'a erdiği makamdır. Bu "fenâ" kulun bütün fiil ve sıfatlarını Allah'ta fâni kılmasıdır. *Seyr anil'lâh* (Allah'tan seyr) sâlikin seyr u sülûkünü tamamlayarak insanları irşad etmek ve vasıflandığı ilâhî kemalât ile halkı da kemale erdirmek üzere Hakk'tan halka dönmesidir. Bu dönüş için "vahdetten kesrete intikal" tabiri kullanılmıştır (Türer 1998: 134; Usta 2015: 69). *Seyr bil'lâh* (Allah ile seyr), sâlikin Allah ile olmasını ifade eder. Bu makâm "vahdette kesret" ile "kesrette vahdet" halinin aynı anda müşâhede edildiği makamdır ve mânevî yolculuğun sonudur. Bu makamı tamamlayan sâlik "insân-ı kâmil" vasfını kazanarak Resûlullah'ın (s.a.v.) vârisi olmayı hak eder ve insanları irşad etmek üzere vazifelendirilir (Usta 2015: 70-72).

Edhemî, nefsanî tarikatlar arasında yer alan Şâziliyye tarikatına mensup olması sebebiyle nefsin yedi makamını esas almış ancak makamlar hakkında ayrıntılı bilgi vermeyip sadece isimlerini, âlemini, mahallini, vâridini ve halini vermekle iktifa etmiştir. Ona göre sâlikin kemale ermesi bu yedi makamı geçmesine bağlıdır (Edhemî 1301: 14-15). Bu makamları tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

Tablo 1. Nefsin Makamları

Nefsin Seyr Makamı	Âlemi	Mahalli	Vâridi	Hali
1. Seyr ile'lâh	Şehâdet	Sadr	Şeriat	Meyl
2. Seyr lil'lâh	Berzah	Kalp	Tarikat	Muhabet
3. Seyr 'ale'lâh	Ervah	Ruh	Hakikat	Aşk
4. Seyr ma'al'lâh	Lâhut	Sır	Mârifet	Vuslat
5. Seyr fil'lâh	Hakikat	Sırru's-sır	Ye's	Hayret
6. Seyr 'anil'lâh	Müşâhede	Hafî	Şeriat	Fenâ
7. Seyr bil'lâh	Vahdet	Ahfâ	Önceki kaynaklarının tamamı	Bekâ

Edhemî, bu yedi makamın sâlikin takip etmesi gereken seyr u sülûk makamları olduğunu, vuslata ermek isteyen müridin bu yola koyulup basiret gözüyle bu makamlardaki tafsilatı seyretmesi gerektiğini söyler. Ona göre nefsin yedi makamına açılan kapıların anahtarı zikir merdiveni ise (kalbî) huzur, murâkabe ve tefekkürdür. Bu makamlardan her birinin birtakım asılları, dalları, mertebeleri ve dereceleri vardır. Şayet seyr u sülûk bir program çerçevesinde yapılacak olursa mürid için üns ve saâdet hâsıl olur. Ancak bunun gerçekleşmesi ve müridin vuslata nail olabilmesi için seyr u sülûkün usûl ve fûrûna dair kaidelerin bilinmesi gerekir. Sûfiler farklı meşreplere sahip olmakla beraber seyr u sülûk yapmaktaki asıl maksadın Allah'a vasil olup yüce sıfatları elde etmek olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Onların tamamı "Peygamber size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan kaçının ve Allah'tan sakının." (Haşr sûresi 59/7) âyet-i kerîmesi çerçevesinde hareket etmişler; takva, gizli-aşikâr her yerde Allah'ın murâkabesinde bulunma ve mâsivâdan yüz çevirme dışında hiçbir şeyle meşgul olmamışlardır (Edhemî 1301: 15-16).

2.2.4. Tarikat ve Seyr u sülûk

Tarikat lügatte "gidilecek yol, izlenecek usul, hal ve gidiş" mânasına gelirken ıstılahta, tasavvuf yolunda Cenab-ı Hakk'a vâsil olmak için benimsenen usul ve tutulan yol (Cebecioğlu 2009: 627; Öngören 2011:95), menzilleri katedip makamlarda terakki etmek suretiyle Allah'a vuslatı gaye edinen sâliklere mahsus bir yaşam tarzı (Cürçânî 1983:

141) demektir. Tarikat tasavvufî eğitimin bilfiil icra edildiği maneviyat yoludur. İlk zamanlar tasavvuf yolu için bazı sûfiler *mezhep* tabirini kullanmışlardır.¹⁸ VI/XII. asırdan itibaren büyük tarikatların kurulmasıyla birlikte tasavvuf yolu kurumsal kimliğe kavuşmuş ve *tarikat* ismiyle anılmaya başlanmıştır (Uludağ 2005: 343). Tarikat, şeriatın en titiz şekilde yaşanma gayretidir. Bu gerçeği ifade etmek üzere Mahir İz (1895-1974) tarikatı, şeriatın emir ve hükümlerini bilfiil yaşayarak Allah ve Resûlüne kalbî bir muhabbetle tam bir bağlılık, Kur'ân ve Sünnet'e dayanarak şeriat çerçevesinde şeyhlerin vazettikleri râbîta ve zikir gibi usullerle Allah ve Resûlünün emirlerine tam mânada tâbi olmak şeklinde şeklinde tarif etmiştir (İz ts.: 14).

Seyr u sülûk lügatte “yola girmek, yolda yürümek”, bir yere gitmek, girmek gibi mânalara gelir. İstilahta ise Cenab-ı Hakk'a vâsıl olmak maksadıyla *şeyh* denen bir rehberin nezâretinde çıkılan mânevî ve ruhi yolculuk demektir (Cebecioğlu 2009: 565; Uludağ 2005: 316). Başka bir ifadeyle seyr u sülûk, mürşidi-i kâmilin gözetiminde belli bir usul çerçevesinde yürütülen ve sâliki vuslata erdirmeyi hedefleyen mânevî ve ahlâkî eğitimidir (Yılmaz 2007: 205). XVII. yüzyılın müfessir sûfilerinden İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) seyr u sülûkü cehâletten ilme, kötü huylardan iyi huylara, kendi varlığından geçerek Allah'ın varlığına doğru hareket etmek olarak tarif etmiştir (İz ts.: 203). Seyr u sülûkün gayesi sâlikin nefsinin, kötü sıfatlardan arındırıp iyi ahlakla donatmak suretiyle terbiye edip “insan-ı kâmil” seviyesine çıkarmak ve vuslat-ı ilâhîye erdirmektir. Seyr u sülûk usulleri tarikatlere göre kısmî farklılıklar arzedebilir (Sühreverdî 2013: 24; Uludağ 2010: 128). Tasavvuf yoluna giren kimse önce “tâlib”, sonra “mürîd” en sonunda da “sâlik” olur. Sâlik seyr u sülûke tâbi tutulan ve belli bir plan çerçevesinde tasavvufî eğitimden geçirilen kimsedir (Eraydın 1997: 317).

Edhemî, hakikat ehlinin dilinde “tarikat” ile murad edilen şeyin şeriatın kaidelerine ve sünnet-i seniyyeye mutâbaat etmekten ibaret olduğunu söyler. Ona göre bu yolun müntesipleri “Halbuki onlar dini sadece O'na has kılarak Allah'a kulluk etmekle emrolunmuşlardı.” (Beyyine 98/5) âyeti çerçevesinde halis bir maksatla Rablerine vasıl olmaya çalışan kimselerdir. Seyr u sülûkten maksat mârifetin hakikatine vakıf olup mârifet denizinden en güzel süslerle süslenip en mükemmel sıfatlarla donanmaktır. Zira mârifet varlık âleminin ortaya çıkarılmasındaki asıl maksattır (Edhemî 1301: 16).

Edhehî'ye göre tarikata girip seyr u sülûk yaparak Cenâb-ı Hakk'a vasıl olmanın beş yolu vardır: Bunlar gizli ve âşikâr her yerde Allah'tan sakınmak (takvâ), her türlü söz ve davranışlarda Resûlüllah'ın sünnet-i seniyyesine tâbi olmak, her konuda halktan yüz çevirmek, az ya da çok rızıklar konusunda Cenâb-ı Hakk'tan razı olmak, iyi ve kötü günde Allah'a iltica etmektir. Bu beş yolun başarılı bir şekilde katedilmesi şu dört esasa riayet etmeye bağlıdır: Allah'ı tanımak (mârifetullah), O'nun emir ve nehiyelerini bilmek, O'nunla ünsiyet kurmak, O'nu sadık bir muhabbet sevmek ve O'na râğbet etmek. Şöyle ki Allah'ı tanıyan O'ndan sakınır; O'nun emir ve yasaklarını bilen O'nun rızasına tâbi olur; O'nunla ünsiyet kuran O'nun dışındaki bütün varlıklardan yüz çevirir; O'na karşı beslediği muhabbetle sadık olan O'nun bütün fiillerini rızâ ile karşılar; O'na râğbet eden ise her şeyden yüz çevirip sadece O'na yönelir (Edhemî 1301: 16-17).

¹⁸ Mesela Cüneyd-i Bağdâdî tasavvufu kastederek “Bizim şu mezhebimiz kitap (Kur'ân) ve Sünnet'in usulüyle kayıt altına alınmıştır.” demiştir. Bk. (Kuşeyrî t.y.: 1/79)

Edhemî vuslat-ı ilâhîye nâil olmanın beş yolunun hakiki anlamda gerçekleşmemesi için birtakım hasletlerin bulunması gerektiği düşüncesindedir. Ona göre takvâ vera' ve istikâmet ile; sünnet-i seniyyeye tebaiyet nefsi Sünnet'e muhalif olan şeylerin tamamından koruyup güzel ahlakla süslemekle; halktan yüz çevirmek sabır ve tevekkül ile; Cenâb-ı Hak'tan râzı olmak kanaat ve tefvîz (işleri Allah'a havâle etmek) ile; (Allah'a) yöneliş ise O'na, iyi günlerde hamd ve şükür, kötü günlerde iltica etmekle tam mânada gerçekleşir. Bu konuda başarılı olmak için şu beş şey gereklidir: Üstün himmet/gayret, hürmeti muhafaza, güzel hizmet, azmedilen şeyi gerçekleştirmek ve nimete hürmet. Her kimin himmeti yüce olursa rütbesi yükselir; her kim Allah'ın haram sınırlarını muhafaza ederse Allah da onun mahremini muhafaza eder; her kimin hizmeti güzel olursa ona mutlaka keramet verilir; her kim yalnız haldeyken azîmetle amel ederse hidâyeti devamlı olur; her kim de nimete saygı gösterir ve ona karşılık şükrederse nimeti veren tarafından o nimet mutlaka artırılır (Edhemî 1301: 17-18).

2.2.4.1. Tarikat Âdâbı

Tasavvufun kurumsal yapısından ibaret olan tarikat, müridlerin tasavvufî talimlerini bilfiil icra ettikleri mânevî eğitim kurumlarıdır. Her kurumda olduğu gibi tarikat müessesesinde de riayet edilmesi gereken birtakım kurallar vardır. Genel olarak "âdâbü't-tarîka" olarak adlandırılan bu kurallar şeyhin müride, müridin şeyhe ve diğer müridlere karşı sergilemesi gereken âdâb şeklinde üç kısma ayrılır. Bu kurallar şeyh ve mürid münasebetinin bulunduğu her dönemde bulunsun da özellikle tarikatların zuhuruyla birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Bazı sûfîler sırf bu kuralları konu alan eserler telif etmişlerdir. Abdülkâdir es-Sühreverdî'nin *Ababü'l-mürîdîn'i* ve Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) *Avârifü'l-maârif'i* bu konuda sonraki eserlere kaynaklık teşkil eden eserlerdir. Bununla birlikte tarikatların zuhurundan önce kaleme alınan eserlerde de söz konusu âdâb konu edilmiştir (Uludağ 1988: 1/337). Bu çalışmaya konu olan Edhemî de eserinde kısaca Şâziliyye tarikatının âdâbından bahsetmiştir. Şimdi bu âdâbı inceleyelim.

Edhemî'ye göre tarikata sülûk eden bir müridin bu yoldaki muâmaleleri şu beş şeyden ibarettir: Emr-i ilâhîyi yerine getirmek için ilim öğrenmeyi talep etmek, ibret almak için şeyhler ve ihvanla sohbet etmek, hataya düşmekten kendini muhafaza etmek için ruhsatları ve yorumları terketmek, Cenâb-ı Hak'ın manevî huzurunda olma şuûrunu temin etmek için bütün vakitleri evrâd ve ezkârla geçirmek ve hatadan kurtulup nefsanî arzularından uzaklaşmak için her hususta nefsi töhmet altında tutmak. Edhemî sayılan bu beş muamelenin gerçekleştirilmesi esnasında bazı tehlikelerin bulunduğunu söyler. Ona göre ilim öğrenmenin tehlikesi tahsil esnasında hiçbir usul ve kaideye uymayan kimselerden oluşan yaş, akıl ve dinî hassasiyet bakımından kendisiyle akran olan toy delikanlılarla sohbet¹⁹ etmek zorunda kalmaktır. Şeyhlerle sohbet etmenin tehlikesi, şeyhlere dalkavukluk yapıp kendini ilgilendirmeyen işlerle meşgul olmaktır. Muamelelerde ruhsatları terketmenin tehlikesi bir müddet sonra nefse şefkatli davranmaya başlamaktır. Vakitleri evrâd ve ezkâr ile geçirmenin

¹⁹ Sûfîler henüz sakalı çıkmamış yaştaki gençlerin yüzüne dikkatlice bakmanın birtakım fitnelere sebebiyet vereceği yönündeki haberlerden dolayı (Âcurî t.y.: 71; Beyhakî 2003: 7/159) meclislerinde toy delikanlıların bulunmasını hoş karşılamamışlardır. Bk. (Gazâlî t.y.: 2/181, 3/102; İbn Cevzî t.y.: 106-8; Kuşeyrî t.y.: 1/95). Bu nedenle Edhemî, toy delikanlılarla birlikte eğitim görmeyen ilim talebesi için birtakım tehlikelerin barındırdığını söylemektedir.

tehlikesi işlenen faziletli işlere çokça bakıp kendini beğenme hastalığına yakalanmaktır. Nefsi töhmet altında tutmanın tehlikesiyse iyi hallerine alışıp onun istikâmet üzerine olduğu zannına kapılmaktır (Edhemî 1301: 18).

Edhemî'ye göre nefsânî hastalıkları tedavi etmek şu beş yolla mümkündür: Kileri (haddinden fazla) yemeklerden boşaltarak hafifletmek, ârizî bir durumla karşılaşıldığında Cenâb-ı Hakk'a iltica etmek, korkulan ortamlardan kaçmak, sürekli istiğfar edip Resûlullah'a salâtüselâm okumak ve insanı Allah'a ve O'nun emirlerine ulaştıran kimselerle sohbet etmek (Edhemî 1301: 18).

2.2.4.2. Müridin Şeyhine Karşı Âdâbı

İsmi ahlak ve edeple özdeşleşen tasavvuf, başında sonuna kadar edepten ibaret bir edep yoludur. Bu yola giriş, yolda ilerleyiş ve vuslata varış ancak edeple gerçekleşir. Bu gerçeği ifade etmek üzere edepten yoksun olan kişinin Allah'a yaklaşmasının imkansızlığına dikkat çekilmiş (Hücvîrî 2007: 1/237; Sühreverdî 1999: 20; Sülemî 2010: 154) ve tarikatların tamamının edepten ibaret olduğu söylenmiştir (Özçelik 2021: 148-51). Bu edeplerin başında müridin şeyhine karşı sergilemesi gereken âdâb gelir. Zira tasavvuf yoluna giriş şeyhe bağlılıkla başlar, vuslat menzillerinde ilerleyiş onun refakatinde devam eder ve nihayet vuslata nailiyet onun sayesinde gerçekleşir. Bu itibarla şeyhe karşı sergilenmesi gereken âdâbın tasavvuf yolunun olmazsa olmazı olduğunu söylemek mümkündür. Sühreverdî sûflilerin bu konuda Resûlullah'a (s.a.v.) ve ashâbına tâbi olduklarını söyler. Ona göre şeyhe karşı sergilenmesi gereken âdâbdan başlıcaları şunlardır: İradesini şeyhin iradesinde fâni kılmak, önünden yürümek, sözünü kesmemek, görüşüne muhalefet etmemek, emretmedikçe huzurunda izinsiz konuşmamak, şeyhinin gizli hallerini araştırmamak, ona açıklamadığı bir hususta ısrarla soru sormamak ve verdiği bilgileri şüpheyle karşılamamak (Sühreverdî 1999: 235-36).

Bu konudaki âdâbın önemi sebebiyle Edhemî de tarikat âdâbını anlatırken işe şeyhe karşı sergilenmesi gereken âdâb ile başlamıştır. Edhemî müridin, şeyhine karşı şu beş âdâbı gözetmesi gerektiği düşüncesindedir: Kendi görüşüne muhalif bile olsa şeyhin emirlerine tâbi olmak, canı pahasına da olsa onun yasaklarını çiğnemekten uzak durmak, huzurunda ve gıyabında ona hürmeti muhafaza etmek, imkânı nispetince ve kusursuz bir şekilde onun hukukuna riayet etmeye çalışmak, görüşleriyle muvâfik olmadığı durumlarda aklını, ilmini ve makamını devre dışı bırakmak (Edhemî 1301: 19).

2.2.4.3. Müridin İhvana Karşı Âdâbı

Tarikat âdâbından bir diğeri müridin diğer müridlere karşı sergilemesi gereken âdâbdır. Bu âdâb da diğeri kadar önem arzeder. Zira müridin kibir başta olmak üzere birçok kötü sıfattan arınıp tavazu ve sabır gibi sıfatlarla vasıflanması ancak büyük-küçük demeden bütün ihvanına karşı edepli olmasıyla mümkündür. Bu nedenle bütün şeyhler kendilerine intisap eden müritleri öncelikle müritlere hizmet etmekle görevlendirmişlerdir. Yunus Emre'nin (ö. 720/1320 [?]) Tabduk Emre'nin (ö. ?) dergahında yaptığı kırk yıllık hizmet bu konuda en dikkat çekici örneklerden biridir (Tatçı 2013: 600). Bununla beraber ihvana karşı sergilenmesi gereken âdâb sadece hizmetten ibaret değildir. Sühreverdî, söz konusu âdâbdan bazıları şöyle sıralar: Kardeşlerin küçük hatalarını görmezden gelip uygun bir dille onlara nasihat etmek, ayıplarını gizlemek, hizmetlerinde bulunmak, eziyetlerine tahammül etmek, faziletli olanları öne geçirip mecliste onlara yer vermek, kendilerine karşı insafli olup onlardan

insaf beklememek, ayrımcılık yapmamak, küçüklerine merhamet büyüklerine hürmet etmek, yağcılık yapmamak, ölçülü olmak ve gıyaplarında kendilerine dua etmek (Sühreverdî 1999: 255-57).

Edhemî'ye göre müridin ihvanına karşı gözetmesi gereken âdâb da beştir: Hüsni muamelede bulunmak, cömertçe nasihat etmek, sadâkatle muhabbet etmek -ki bunun alameti, kendisini öfkeliendirdiği zaman bile kardeşinin maslahatı için çalışmaktır-, her zarûri durumda cömertçe yardım etmek ve sürekli iletişim halinde bulunmak (Edhemî 1301: 19).

2.2.4.4. Şeyhlik Şartları

Sûfîlere göre şeyh, vâris-i nebî (Dârimî 2015: 1/160; İbn Mâce ts.: 1/81) olarak kabul edilen mürşid-i kâmilidir. Gerçek şeyh şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde kemale eren, nefisleri tanıyıp onların tehlike, hastalık ve tedavi yollarını bilen, onları şifaya kavuşturup hidâyete erdiren insân-ı kâmilidir (Kâşânî 1992: 172). Ayrıca şeyh nebevî ahlâkı üzerinde taşıyan ve Resûlullah'a (s.a.v.) kadar uzanan şeyh silsilesine sahip olan icâzetli bir mürşiddir (Yılmaz 2007: 207).²⁰

Sûfîlerin genel kabulüne göre şeyh sâlikler için numune-i imtisal, mânevî bir baba, öğretmen ve onları vuslat-ı ilâhiye erdiren bir vasıttır. Tasavvufî hayat kitaptan öğrenmekle değil, bir şeyhe tâbi olup talimatlarına uymakla gerçekleşecek bir yaşam tarzıdır. Bu nedenle sûfîler şeyh edinmeyi müridin mânevî gelişimi için zorunlu görmüşler, şeyhi olmayan kişinin maksadına vâsıl olamayacağını, hatta yanlış yollara sapabileceğini çarpıcı ifadelerle dile getirmişlerdir (Kuşeyrî t.y.: 2/574; Küçük 2011: 156; Türer 1998: 109).

Edhemî, intisap edilecek şeyhin beş vasfa sahip olup beş şeyden uzak durması gerektiğini söyler. Şeyhte bulunması gereken beş vasıf ilm-i sahih, zevk-i sarîf, yüce himmet, hoşnut olunmuş hâl ve etkili basirettir. Ona göre bu vasıfları mükemmel manada kendinde toplamayan şeyhe intisap edilmez. Bununla beraber şayet şeyh bu sıfatlardan herhangi birinde kemale ermişse o konuda kendisine itimat edilip tâbi olunabilir. Diğer hususlardaysa onunla sadece uhuvvet/kardeşlik çerçevesinde muamelede bulunulur. Şeyhte bulunmaması gereken beş husus ise şunlardır: Allah'ın haramlarını işleme konusunda organlarını başıboş bırakıp pervasızca günah işlemek, Cenab-ı Hakk için yapılması gereken ibadet ve taatlarla gösteriş yapmak, insanların elindeki nimetlere tamah etmek, Allah dostlarına dil uzatmak ve Müslümanlara saygıyı terketmek. Edhemî Allah ile hususi bir hali olduğunu iddia ettikten sonra kendisinden sayılan beş şey zuhur eden kimsenin son derece yalancı ve iyi sıfatlar kendisinden sökülüp alınmış (meslûb) biri olduğunu söyler. Ona göre şu beş özelliğe sahip olan kimsenin şeyhliği sahih değildir: Dini bilmemek, müminlere hürmeti terk, mâlâyânî işlere girişmek, her şeyde hevâsına tâbi olmak, umursamaksızın kötü ahlâklı olmak (Edhemî 1301: 19-20).

2.2.4.5. Seyr u sülûke Başlama Şartları

Edhemî seyr u sülûke başlayacak olan müride beş şeyin lazım olduğunu söyler. Bunlar tövbe, haksız yere alınan malları hak sahiplerine iade etmek, nefisini tezkiye etmek, zikirle meşgul olmak ve bir şeyhten el almaktır (Edhemî 1301: 20). Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

²⁰ Şeyhte bulunması gereken özellikler hakkında daha geniş bilgi için bk. (Özçelik 2020: 373-89).

2.2.4.5.1. Tövbe

Birçok sūfînin tasavvufî makamların ilk merhalesi saydığı tövbe (Kuşeyrî ts.: 1/207) ufak farklılıklarla beraber bütün tarikatlarda genellikle şeyhe intisapla birlikte ve belli bir âdâb çerçevesinde icra edilen bir uygulamadır. Bu uygulamayı tasavvufî eğitime özgü kılan şeyhin rehberliğinde gerçekleştirilip (Yılmaz 2007:209) yapılan tövbeye şeyhin şahit tutulmasıdır. Tövbenin ardından şeyhle musafaha yapılması sebebiyle bu uygulama “el alma” ve “el verme” olarak da adlandırılır. Tövbenin bu şekilde icrası Resûlullah’ın (s.a.v.) sahabîlerle farklı zamanlarda musafaha yaparak yaptığı biatlara dayandırılmaktadır. Nitekim Resûlullah Akabe’deki biatta Medineli sahabîlerden bazı günahları işlememelerine dair söz almıştır. Her türlü fiillerinde Resûlullah’a tâbi olmayı kendilerine şiar edinen sūfîler bu konuda da onu taklit etmeyi tercih etmişlerdir. Biat eden mürid şeyhine sadık kalacağına, kendisine Allah için tam mânada teslim olacağına, her türlü haramdan kaçınıp helal ve hayırlı amellerle meşgul olacağına, bir daha dönememek üzere günahlardan tövbe ettiğine dair söz verir ve bu tövbesine Allah’ı, Resûlünü ve şeyhini şahit tutar (Aynî 2017: 250; Cebecioğlu 2009: 310-11; Selvi 2015: 2-3; Türer 1992: 124-25). Bu düşüncelerle yapılan tövbe tasavvufta yeni bir irkilîş, uyanış, cezbe ve Allah’a yöneliş demektir. Tövbe sadece günahları terk değil, geçmişî telafi etme azmidir. Bu nedenle tevbe eden sâlik, şeyhin delâletiyle üzerindeki Allah’ın ve kulların haklarını ödemeye azmeder (Kara 1985: 50; Yılmaz 2007: 180, 209).

Edhemî’ye göre tövbe sâliklerin menzillerinin ve tâliblerin makamlarından ilkidir. Tövbenin üç rûknü vardır: (Şeriata) muhalefet türünden işlenen amellerden dolayı pişmanlık duymak, hâl-i hâzırdaki ayak sürçmelerini terketmek ve işlenen günahların bir benzerine geri dönmeye azmetmektir (Edhemî 1301: 20-21).

2.2.4.5.2. Hak Sahiplerine Haklarını İade Etmek

Yukarıda da ifade edildiği üzere hak sahiplerine haklarının geri verilmesi tövbenin kapsamına dahildir. Zira gerçek tövbe sadece dil ile yapılan bir istiğfar değil bir taraftan namaz ve oruç gibi eda edilmeyen ibadetleri kaza ederek Allah’a ait haklardan diğer taraftan da iade veya helalleşme yoluyla ihlal edilen kul haklarından kurtulma gayretidir. Allah’ın sadece kendine taalluk eden hakları affedip kul haklarına müdahale etmeyeceği bildirilmiştir.²¹ Bu hassasiyet sebebiyle bazıları samimi tövbenin hak sahiplerine haklarını iade etmek, hasımlarla helalleşmek ve taatlerle meşgul olmaktan ibaret olduğunu söylemiştir (Kurtubî 1425: 216). Bu itibarla tarikata girip manen terakki etmeyi isteyen müridin her şeyden önce ifade edilen şekilde tövbe etmesi gerekli görülmüştür. Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1165-66), (kul haklarının ödenmesinden sonra unutulmuş ya da ödenme imkânı bulunmayan haklar için) dört rekât namaz kılıp sevabını hak sahiplerine bağışlamayı tavsiye ederek (Geylânî 1997: 2/249) kul hakkını ödemenin ibadetin bir parçası olduğuna dikkat çekmiştir.

Kul haklarını iade etmenin tasavvuftaki önemine işaret etmek üzere Edhemî, haksızlıkla alınan malları hak sahiplerine iade etmenin insanlardan yüz çevirme menzillerinin ve nefsten uzaklaşım Cenâb-ı Hakk’a yönelme mertebelerinin ilki olduğunu söyler. Ona göre haksızlıkla alınan malların geri verilmesi üç şekilde gerçekleşir: Alınan hakları aynen iade etmek, hak sahiplerini razı ederek kendileriyle helalleşmek ve helalleşme imkânı olmaması durumunda tövbe edip hak sahipleri için dua etmek (Edhemî 1301: 21).

²¹ “Allah, kendi hakkından dilediklerini bağışlar ancak kul haklarından hiçbir şey bağışlamaz.” Bk. (İbn Ebî’-Dünyâ 1413: 204).

2.2.4.5.3. Nefsi Tezkiye Etmek

Nefis terbiyesi tasavvuf yolunun temel hedeflerinden biridir. Bu nedenle tasavvufî muamelelerin tamamı nefsi kontrol altına almaya yönelik uygulamalardır. Nefsi kontrol altına almanın yoluysa irade ve arzularına muhalefet etmekten geçer. Horasan'ın ilk sûfilerinden Hâtim el-Esamm (ö. 237/851) tasavvuf yoluna girmek isteyen kişinin nefesine beyaz, siyah, kırmızı ve yeşil olmak üzere dört türlü ölümü kabul ettirmesi gerektiğini söylemiş ve nefse muhalefeti “kırmızı ölüm” olarak nitelendirmiştir (Beyhakî, 1996: 174; Kuşeyrî ts.: 1/64). Kuşeyrî (ö. 465/1072) nefse muhalefetin ibadetin başı olduğunu ifade edip şeyhlerin, İslam'ı “nefsi muhalefet kılıcıyla öldürmek” şeklinde tarif ettiklerini nakletmiştir (Kuşeyrî ts.: 1/283). Gazâlî (ö. 505/1111) ise bereketin nefse muhalefette olduğunu ve bütün taatlerin dönüp dolaşım nefse muhalefette toplandığını söylemiştir (Gazâlî t.y.: 2/257, 328).

Tasavvuf yoluna giriş kişinin şahsî iradesini terketmekle başlar. Bu gerçeği ifade etmek üzere sûfiler, iradeyi “nefsi, isteklerine karşı dizginleyip Allah Teâlâ'nın emirlerine ve üzerine cereyan eden kazânın hükümlerine razı olmaya yöneltmek”; müridi ise “iradesi olmayan kişi” olarak tarif etmişlerdir (Kuşeyrî t.y.: 1/118, 2/351). İbn Hafîf (ö. 371/982) iradeyi “devamlı olarak meşakkati tercih edip rahatı terketmek” şeklinde tanımlamış, mürid için en zararlı şeyin ruhsatları tercih edip tevilleri kabul konusunda nefse müsamaha göstermek olduğunu söylemiştir (Kuşeyrî t.y.: 1/140). Ebû Ali ed-Dekkâk (ö. 405/1014) ise iradenin kalpte bir acı, yılan sokması, daralma ve ateş olduğunu söyleyerek nefsanî iradenin kalbin tasfiyesine engel teşkil ettiğine dikkat çekmiştir (Kuşeyrî, t.y.: 2/352). Sûfilerin menfi anlam yükledikleri irade daha çok nefsin meşrû olmayan ve ifrat düzeyinde bulunan iradesidir. Bununla beraber nefsin terbiyesi için onun zaruri ihtiyaçları dışındaki meşrû iradelerine de engel olmak gerektiğini söyleyenler olmuştur. Ancak genel olarak sûfiler nefsin meşrû iradelerinin karşılanmasında bir sakınca görmemişlerdir. Zira Resûlullah sürekli oruç tutmayı ve hiç evlenmemeyi taahhüt eden bazı sahabîlere bunun yanlış olduğunu söylemiş ve üzerlerinde nefislerinin de hakkının olduğunu bildirmiştir (Ahmed b. Hanbel 1995: 6/356). Bununla beraber tasavvufun usul ve esaslarını bilmeyen bazı sûfiler nefislerini terbiye etmeyi onun bütün iradelerini terketmekten geçtiğini zannetmişler, bu konuda ifrat veya tefrite kaçarak yanılmışlardır (Gazâlî t.y.: 3/406; Tûsî 1960: 525-26).

Edhemî, nefisten uzak durmanın muhabbet ehlini en yüksek makama çıkaran menzillerin ilki olduğu görüşündedir. Ona göre bu uzaklaşma da üç şekilde gerçekleşir: Nefsanî iradeden soyutlanmak, her daim Cenâb-ı Hakk'la irtibatlı olmak ve Allah Teâlâ'dan uzaklaştıracak ârızı bir durumun ortaya çıkması esansında sâbit-i kadem olup sarsılmamak. Nitekim Allah Teâlâ, “Ey iman edenler, bir düşman topluluğuyla karşılaştığınızda sebat edin ve Allah'ı çokça zikredin ki kurtuluşa eresiniz.” (Enfâl sûresi 8/45) buyurmuştur (Edhemî 1301: 21).

2.2.4.5.4. Zikir

Sözlükte unutmanın zıddı (Cevherî t.y.: 2/664), bir şeyi kalpte veya dilde hazır halde tutma (Râgıb el-İsfehânî 1412: 328) gibi mânalara gelen zikir ıstılahta “Allah'ı anmak, hatırdan çıkarmamak”, muayyen kelime ve lafızları çeşitli adetlerde ve muhtelif mekanlarda belli bir edep çerçevesinde ferdî veya toplu olarak söylemek (Bardakçı 2016: 137), “Allah Teâlâ'nın muayyen isim ve usullerle anılması” gibi anlamlarda kullanılır. Önemine işaret eden âyet

ve hadisler sebebiyle sûfler zikri tarikatların ana esası (Yılmaz 2007: 183) saymışlar, onu tasavvufî hayatın ayrılmaz bir parçası görüp Hakk'ın yolunda kuvvetli bir rükün, ana direk ve velîliğin diploması kabul etmişler, onsuz Allah'a ulaşmanın inkansız olduğunu belirtmişlerdir (Kuşeyrî t.y.: 2/374-375). Bu nedenle tasavvufî hayatın icra mahalli olan tarikatların tamamında farklı usullerle de olsa seyr u sülûk boyunca nefsin her makamda muayyen zikirlerle terbiye edilmesi esas kabul edilmiştir.

Edhemî'ye göre zikir kulun Allah Teâlâ'nın mânevî huzuruna girmek için yöneldiği ilk menzildir. "O ruhların gıdası, seferlerin bineği, sırlar feleği dairesinin merkez noktasıdır." Zikrin zorunluluğuna dair birçok ayet ve haber vârid olmuştur. Kitapların içi zikrin faziletlerini anlatan cümlelerle doludur (Edhemî 1301: 21-22).

Edhemî eserinde zikir ile ilgili âyet ve hadislerden bahsetmemektedir. Kur'ân'da "zikir" kelimesinin türevleriyle birlikte üç yüze yakın yerde geçtiği tespit edilmiştir (Cebecioğlu 2009: 729; Yılmaz 2007: 181). Bu ayetlerin bazılarında Allah'ın çokça zikredilmesi emredilmiş (Ahzâb sûresi 33/41), kalplerin ancak Allah'ın zikriyle sükûnete ereceği bildirilmiş (Ra'd, 13/28), zikir-i ilâhîden yüz çevirenlere sıkıntılı bir hayatın verileceği (Tâhâ sûresi 20/124) ve kendilerine şeytanın musallat kılınacağı bildirilmiştir (Zühuf sûresi 43/36). Resûlullah da zikir-i ilâhînin amellerin en hayırlısı, mânevî dereceleri en fazla yükselten, Allah katında en temiz, altın ve gümüş tasadduk etmekten, düşmanla karşılaşp öldürmek veya öldürülmekten daha kıymetli bir ibadet olduğunu bildirmiştir (Mâlik b. Enes 1985: 1/211).

Zikrin ehemmiyetini ifade eden âyet ve hadisler sebebiyle sûfler eserlerinde zikre ayrı bir önem vermişlerdir. Mekki zikrin âbidlerin en faziletli ibadetlerinden ve Allah'a giden yolların özü olduğunu söylemiştir (Mekki 2005: 1/30). Tasavvufî hayatın ayrılmaz bir parçası olan zikir meşrep farklılıkları sebebiyle nefsanî ve ruhanî tarikatlarda farklı şekillerde icra edilmiştir (Yılmaz 2007: 183, 210). Kısmî düzeydeki farklılıklar bir kenara bırakılırsa bütün tarikatlarda aslanan zikrin salt dil ile değil, kalbî bir uyanıklık içinde icra edilmesidir. Zira sûflere göre tasavvuf "ihşân" olarak tarif edilen (Buhârî, "İmân", 50) Allah'ı görürcesine kulluk yapma şuurudur. İslam'ın şartı olarak sayılan ibadetler başta olmak üzere hayatın her anında sergilenmesi gereken bu şuur zikrin hakiki zikir seviyesine çıkmasını sağlayan en önemli unsurdur. Bu şuurla yapılan zikirde esas olan, dil ile Allah'ı zikrederken kalben Allah'ın mânevî huzurunda olduğunu tefekkür etmektir (Gazâlî 1964: 224, t.y.:1/161; Nedvî 2009: 81). Bu tür zikre zikir-i hafiyi benimseyen Nakşibendiyye tarikatında (Yılmaz 2007: 295) büyük önem verilmiş, kalbî huzurla yapılan zikrin mahiyet ve keyfiyetini belirlemek üzere *nigâh-daşt*, *hûş der-dem* ve *vukûf-i kalbî* gibi kavramlar üretilmiştir (Özçelik 2020: 308-12, 321-23).

"Huzûr-i ilâhî" bazen "hazret" kavramıyla ifade edilir (Uludağ 2005: 164). Edhemî sûfler ıstılahında "hazret" ile murad edilen şeyin kulun kendisini Cenâb-ı Hakk'ın karşısında müşâhede etmesinden ibaret olduğunu söyler. Ona göre kul bu şekildeki müşâhedesine devam ettiği müddetçe Allah'ın huzurunda bulunmuş, bu müşâhedededen perdelendiğindeyse huzûr-i ilâhînin dışına çıkmış olur. Huzûr-i ilâhîye yükseliş zikir sayesinde gerçekleşir. Şöyle ki mürid zikre devam ettiği müddetçe mutlak mânada huzûr-i ilâhîye yükselir. Bu yükseliş zikrin mahiyetine göre yedi şekilde meydana gelir: Mürid sırasıyla gaflet ile yapılan zikirten yakaza (mânevî uyanıklık) ile yapılan zikre; yakaza ile yapılan zikirten huzur ile yapılan zikre; huzur ile yapılan zikirten vücûd ile yapılan zikre; vücûd ile yapılan zikirten istiğrak ile yapılan zikre; istiğrak ile yapılan zikirten gaybet ile yapılan

zikre ve nihayet gaybet ile yapılan zikirden şühûd ile yapılan zikre yükselir. Edhemî'ye göre bu mertebelerden birincisi dilin, ikincisi nefsin, üçüncüsü kalbin, dördüncüsü ruhun, beşincisi sırrın, altıncısı hafînin, yedincisiyse ahfânın zikiridir. Birinci mertebede “Lâ ilâhe illellâh”, ikincide “Allah”, üçüncüde “Hû”, dördüncüde “Hak”, beşincide “Hayy”, altıncıda “Kayyûm”, yedincideyse “Kahhâr” isimleri zikredilir. Bunlardan her birinin sûflerin kitaplarında kayıt altına alınmış birtakım teferruat ve şartları vardır. Bunların kadrini hakıyla idrak etmek ancak kalp safâsı ve basiret nuruyla mümkün olur (Edhemî 1301: 22-23).

2.2.4.5.5. Şeyhe Bağlanma

Tasavvuf yolunda mürşid-i kâmile intisap etmeye genelde “biat etmek” ve “inâbe almak” denir. İntisap esnasında mürşidle musafaha edildiği için bu bağlılık “el alma” ve “el verme” olarak da adlandırılır; vâris-i nebî olması sebebiyle mürşide verilen elin silsile yoluyla Resûlüllah’a (s.a.v.) kadar uzandığına inanılır (Cebecioğlu 2009: 99-100, 311). Zira bütün tarikatların aslı Resûlüllah’ın yolundan ibaret olan *Tarikat-ı Muhammediyye*’dir. Mürşid-i kâmiller Resûlüllah’a tebaiyetleri sebebiyle insân-ı kâmil vasfını kazanmışlardır (Eraydın 1997: 119). Kuşeyrî’nin ifadesine göre İslam’ın hüküm sürdüğü asırların tamamında devrin ulemâsının bile kendisine intisap ettiği tevhid ilmine sahip bir şeyh mutlaka bulunmuştur (Kuşeyrî t.y.: 2/572) ve kıyamete kadar bulunmaya devam edecektir (Aynî 2017: 248; Eraydın 1997: 119). Müridin “tarikat” denen hakikate giden yolda makamlara erişmesi ise ancak müritlerin kabiliyet ve mizaçlarına göre onları terbiye edebilen güvenilir bir şeyh-i kâmilin rehberliğiyle gerçekleşecektir (Özköse 2007: 17).

Kısmî farklılıklarla beraber bütün tarikatlarda mevcut olan şeyhe intisap, *tövbe* bahsinde de işaret edildiği üzere ashâb-ı kirâmın Resûlüllah’a biat etmelerine teşbih edilmiştir. Bu nedenle intisap basit bir bağlılık değil şeyhin iradesinde yok olmayı (fenâ fi’ş-şeyh) taahhüt eden samimi bir akittir. Bu akit geçmişte işlenen bütün günahlar için nasuh bir tövbe, evliyallahın mâneviyatıyla bereketlenme, zâhiren ve bâtinen Allah’ın emir ve yasaklarına göre yaşamaya söz verme gibi niyetlerle icra edilir. Bazılarına göreyse bu ahit elest bezminde Allah’la kullar arasında gerçekleşen mânevî akdin bir gereğidir (Aynî 2017: 250; Selvi 2015: 3-4; Yılmaz 2007: 209-10).

Edhemî, şeyhe istisap etmenin Cenab-ı Hakk’la mânen irtibata geçme menzillerinin ilki olduğunu söyler. Ona göre şeyhin nefsi, tarikat silsilesindeki şeyhlerin ruhaniyetiyle bağlantı kurma ve varlığın aslı (olan Allah) ile mânen mülâki olma konusunda çok büyük bir tesire sahiptir. Yine ona göre Hakk’la halk arasındaki en büyük vasıta Resûlüllah’tır. Binaenaleyh mânen terakki edebilmek için şeyhle mülâki olup kendisinden terakki yollarını öğrenmek gerekir. İmâm Şâzilî (ö. 656/1258), yükseltilmeden önce yükselmeye kalkışan kişinin ayağının sürçeğini söyleyerek bu gerçeğe işaret etmiştir. Bu itibarla mânen terakki etmeyi isteyen müride düşen mümkün mertebeye bir mürşide intisap edip ondan zikir usulünü öğrenmek ve sebeplere sarılarak mânevî makamların kapılarına müracaat etmektir (Edhemî 1301: 23).

SONUÇ

Bu çalışmada son devir Osmanlı Şâziliyy şeyhlerinden Abdülkâdir el-Edhemî’nin *İrşâdü'l-mürîd li'l-menhecî's-sedîd* isimli risâlesi bağlamında Şâzeliyye tarikatının seyr u sülûk âdâbı ortaya konmaya çalışılmıştır. Görüldüğü

kadarıyla Edhemî, seyr u sülûkün nihaî hedefinin mârifetullaha erişmek olduğu gerçeğinden hareketle işe mârifet kavramını anlatmakla başlamış; Allah'ı tanımanın nefsi tanımakla mümkün olacağı yönündeki tasavvufî düşünceye uygun olarak mârifetullaha ulaşabilmek için nefsin tanınması gerektiği tezini savunmuştur. Bu tez doğrultusunda Edhemî, insanı tanımlama gayretine girmiş ve onu, üzerinde bulunan hayvanî ve ruhanî sıfatlar sebebiyle hayvanla melek arasında değişkenlik gösterebilen bir varlık olarak vasıflandırmıştır.

Ona göre vuslat-ı ilâhîye erişmek mücâhede ve riyâzet yoluyla hayvanî sıfatlardan kurtulup ruhanî sıfatlarla donanmakla mümkündür. Bunun yolu nefsi, seyr u sülûke tâbi tutarak terbiye etmekten geçer. Bu da ancak şeriatın kurallarına ve sünnet-i seniyyeye tam manada uymayı hedefleyen tasavvuf yoluna girmekle mümkündür. Bu yolda mesafe almanın birtakım şartları vardır. Bunlardan en önemlisi gerçek bir şeyhe tâbi olmaktır.

Edhemî dönemindeki birçok insanın, mensup olduğu mezhebin fikhî hükümlerini anlamaktan âciz oldukları halde şeyhlik makamına geçmeye çalıştıklarından şikâyet etmektedir. Edhemî'nin bu şikâyeti Osmanlı'nın son döneminde kendisini "tarikât şeyhi" olarak addeden birçok kişinin gerçek mânada şeyh olmadıklarına dikkat çekmektedir. Edhemî'ye göre gerçek şeyh, seyr u sülûkünü tamamlayarak irşad makamına geçen kişidir. Şeyh kendisine intisap eden müritleri hayvanî sıfatlardan arındırıp ruhanî sıfatlarla donatmak suretiyle kemale erdiren bir ruh tebiyecisidir. Bu itibarla şeyh bir anlamda müridin ruhî dirilişine vesile olan "mânevî baba"dır ve biyolojik babadan daha faziletlidir. Tarikatta şeyh ile müridler arasında sergilemesi gereken birtakım âdâb vardır. Seyr u sülûk yolculuğunda vuslata ermek söz konusu âdâba harfiyen riayet etmeye bağlıdır. Aksi takdirde tarikata intisabın müride hiçbir faydası yoktur.

KAYNAKÇA

Âcurî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn (t.y). *Zemmü'l-livâd*. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân.

Ahmed b. Hanbel (1995). *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.

Ahmed b. Hanbel (2001). *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Aynî, Mehmet Ali (2017). *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Bağdatlı İsmail Paşa (t.y). *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l funûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Bardakçı, Necmeddin (2016). *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. 2. bs. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin el-Horasânî (1996). *Kitâbü'z-zühdi'l-kebîr*. Beyrut: Müessesetü'l-Kitâbi's-Sakafiyye.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (2003). *es-Sünenü'l-kübrâ*. 3. bs. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Bozdağ, İsmet (1992). *Sultan Abdülhamîd'in Hatıra Defteri*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Bursevî, İsmail Hakki. (t.y.). *Tefsîru Rûhi'l-beyân*. İstanbul: Sarmaşık Yayınları.

- Buzpınar, Ş. Tufan (2010). "Şeyh Zâfir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 39: 78-79.
- Cebecioğlu, Ethem (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 5. bs. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd (t.y). *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İzzî.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf (1983). *Kitâbü't-ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa (2007). *İbn Arabî'de Ma'rifet İfadesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çetinsaya, Gökhan (1988). "II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında 'İslam Birliği' Hareketi (1876-1878)". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân (2015). *Müsnedü'l-İmâm ed-Dârimî*. B.y.: y.y.
- Dernîka, Muhammed (1984) *et-Turuku's-sûfiyye ve meşâyihuhâ fî Trablus*. Trablus: Dâru'l-İnşâ.
- Dernîka, Muhammed (t.y). *Mu'cemü a'lâmi şü'arâi'l-medhi'n-nebevî*. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (t.y). *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Edhemî, Abdülkâdir (1301). *İrşâdü'l-mürîd li'l-menheci's-sedîd*.
- Edhemî, Abdülkâdir (1306). *Tercümetü Kutbi'l-vâsilin ve ğavsi's-sâlikin el-ârifü billâhi Teâlâ seyyidî Şemsüddîn Muhammed Ebi'l-Mehâsin el-Kâvukî el-Hasenî*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Edebiyye.
- Edhemî, Abdülkâdir (1318). *Nüzhetu'l-ukûl fî meâlimi Tâhâ er-Rasûl*. b.y.: y.y.
- Eraydın, Selçuk (1997). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. 5. bs. İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed (1964). *Mizânü'l-amel*. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed (t.y.). *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rif.
- Geylânî, Abdülkâdir (1997). *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hakk Azze ve Celle*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Göztepe, Yüksel ve Uzun, Mesut (2019). "Ahmed Zerrûk'un Bid'atlere Eleştirel Yaklaşımı". *Akademiar Dergisi* (6): 13-47.
- Gündüz, İrfan (1984). *Gümüşhanevi Ahmed Ziyaeddin: Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Gündüz, İrfan (1989). *Osmanlılarda Devlet/Tekke Münasebetleri*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Gürer, Betül. (2020). "Dîvân-ı Hikmet'te Ârifliğin Gerekleri ve Marifetin Tahsili". Ss. 105-15 içinde *Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. YY. Medeniyet Merkezi Konya (I)*. Konya: Konya Kültür A.Ş.
- Hammûd, Hıdır Mûsâ Muhammed (2019). *Mu'cemü'd-dürri's-semîn fî medhi Seyyidi'l-Mürselîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hânî, Kâsım b. Salâhuddîn (1422). *es-Seyru ve's-sülûk ilâ meliki'l-mülûk*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye.
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Osman (2007). *Keşfü'l-mahcûb*. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe.

- İbn Cevzî, Cemalüddin Ebü'l-Ferec (t.y). *Zemmü'l-hevâ*. B.y.: y.y.
- İbn Ebi'd-Dünyâ (1413). *el-Ehvâl*. Mısır: Mektebetü Âl-i Yâsir.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer ed-Dimeşkî (1420). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. B.y.: Dâru Taybe.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (t.y). *Sünenü İbn-i Mâce*. B.y.: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye.
- İbrahim, Abdullah Abdürrezzâk. (2008). *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*. Konya: Ensar Yayıncılık.
- İsfahânî, Râgıb (1430). *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. 4. Basım. Dimaşk: Dâru'l-Kalem.
- İsfahânî, Râgıb (1983). *Tafsîlü'n-neş'eteyn ve tahsilü's-saâdeteyn*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât.
- İsfahânî, Râgıb (2007). *ez-Zerîa ilâ mekârimi's-şerîa*. Kahire: Dâru's-Selâm.
- İz, Mahir (t.y). *Tasavuf Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar*. 3. bs. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. B.y.: Türdav Yayınları.
- Kara, Mustafa (1985). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kara, Mustafa. (1992). "Şazeliyye Literatürü Üzerine Bir Deneme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4(4): 19-28.
- Kâşânî, Abdürrezzâk (1992). *Mu'cemü istilâhâtî's-sûfiyye*. Kahire: Dâru'l-Menâr.
- Kehhâle, Ömer Rızâ (1993). *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübî'l-Arabiyye*. Beyrut: Müessetü'r-Risâle.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el-Buhârî (1994). *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't tasavvuf*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (1425). *et-Tezkira bi-ahvâli'l-mevtâ ve ümûru'l-âhira*. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Havâzin b. Abdilmelik (t.y). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- Küçük, Hülya (2011). *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*. 3. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mâlik b. Enes (1985). *el-Muvatta'*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- Mekkî, Muhammed b. Ali Ebû Tâlib (2005). *Kûtü'l-kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vafü tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Mer'aşlî, Yusuf (1427). *Nesru'l-cevâhir ve'd-düer fî ulâmâi'l-karnî'r-râbi' aşar (İkdü'l-cevher fî ulemâi'r-rub'i'l-evvel mine'l-karnî'l-hâmisi aşar isimli zeyli ile beraber)*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed (t.y). *Âdâbü'n-nüfûs*. Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- Muslu, Ramazan (2007a). *Anadolu'da Tasavvuf Yolları*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Muslu, Ramazan (2007b). "Halvetiyye'de 'Atvâr-ı Seb'a' Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi". *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (18): 43-63.

- Necmeddîn-i Dâye (2013). *Mîrsâdu'l-îbâd (Sûfîlerin Seyri)*. İstanbul: İlkhârif Yayınevi.
- Nedvî, Abdü'l-Bârî (2009). *Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat*. Ankara: TDV Yayınları.
- Neysabûrî, Nizamüddîn el-Hasen b. Muhammd (1416). *Garâibü'l-Kur'ân ve rağâibü'l-Furkân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Öngören, Reşat (2011). "Tarikat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 40: 95-105.
- Özcan, Azmi (2002). "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlılar ve Hindistan Müslümanları". *Türkler Ansiklopedisi* 13: 138-43.
- Özçelik, Mevlüt (2020a). "Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî (ö. 1143/1731) ve Miftâhu'l-Ma'yye Adlı Eseri Çerçevesinde Nakşibendî Tarikatının On Bir Esâsı". *Amasya İlahiyat Dergisi* (14): 293-326.
- Özçelik, Mevlüt (2020b). "İmâm-ı Rabbânî'nin el-Mektûbât İsimli Eseri Bağlamında Nakşibendiyye Şeyhlerinde Bulunması Gereken Vasıflar". *Amasya İlahiyat Dergisi* (15): 363-93.
- Özçelik, Mevlüt (2021). "Tasavvufta Ahlâk ve Edeb". Ss. 101-60 içinde *Ahlâk ve Din Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Özdemir, Arif Celal (2017). "II. Abdülhamid'in Afrika Siyaseti". Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Özel, A. Murat. 2010. "Şâzelî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 38: 385-87.
- Özel, Ahmet Murat (2010). "Şâzeliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 38: 387-90.
- Özer, Ekrem (2007). "Osmanlı'da Tekke ve Tarikat İslahâtı II. Mahmud Dönemi ve Sonrası". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özgür Yıldız, Şenay ve Eryılmaz Halil İbrahim (2019). "II. Abdülhamid Eseri: 'Ertuğrul Tekke Cami-Tevhithanesi'". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9(1): 215-42.
- Özköse, Kadir (2007). *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*. Ankara: Nasihat Yayınları.
- Özköse, Kadir (2021). "Sudan'da Tasavvufî Hayatın Şekillenmesine Kâdiriyye ve Şâziliyye Tarikatlarının Etkisi". *Sufiyye* (10).
- Râgıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. (1412). *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Dimaşk - Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dâru's-Şâmiyye.
- Râgıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. (1983). *Tafsîlü'n-neş'eteyn ve tahsîlü's-saâdeteyn*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât.
- Râgıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. (2007). *ez-Zerîa ilâ mekârimi's-şerîa*. Kahire: Dâru's-Selâm.
- Selvi, Dilaver (2015). "Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyası". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 1(1):1-28.

- Sühreverdî, Ebünnecîb bdülkâhir (2013). *Âdâbü'l-mürîdîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Sühreverdî, Şehâbüddîn Ebû Hafis Ömer b. Muhammed (1999). *'Avârifü'l-ma'ârif*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Sülemî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn (2010). *Tabakâtü's-sûfiyye*. 3. bs. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Şaşa, Mehmet (2018). *Kelam ve Tasavvuf Açısından Marifetullah*. Ankara: Nobel.
- Şenel, Abdülkadir (2002). "Kavukcî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25: 72-73.
- Şirvânî, Yahya (2007). *Menâzilu'l-âşîkîn*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Tatçı, Mustafa (2013). "Yûnus Emre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 43:600-606.
- Tıybî, Şerefüddîn el-Hüseyn b. Abdullah (1434). *Fütûhu'l-Ğayb*. Dubai.
- Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc (1960). *el-Lüma'*. Mısır: Dâru'l-Kütübü'l-Hadîs.
- Türer, Osman (1992). "Biat". 6:120-24.
- Türer, Osman (1998). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Uludağ, Süleyman (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 2. Basım. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (2006). "Nefis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 32: 529-31.
- Uludağ, Süleyman (2010). "Sülûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 127-28.
- Uludağ, Süleyman (2014). "Osmanlı Dönemi Tasavvuf Düşüncesinin Bazı Temel Kaynakları". *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Usta, Muhiddin (2015). "Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yeşrutıyye, Fâtımatü's-Şâzeliyye el-Haseniyye (1978). *Nefehâtü'l-Hakk fi'l-enfüsi'l-'aliyyeti'l-Yeşrutıyyeti's-Şâzeliyye*. Beyrut: y.y.
- Yılmaz, H. Kamil. (1993). "Cem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 7: 278-79.
- Yılmaz, Hasan Kâmil (2007). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. 11. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yücer, Hür Mahmut (2004). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ziriklî, Hayreddin (2002). *el-A'lâm: Kâmûsu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâi mine'l-Arabi ve'l-muste'ribîne ve'l-müsteşrikîn*. 2. Basım. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâîyn.

EK-1: İrşâdü'l-Mürîd li'l-menhecî's-sedîd'in Metni

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[2]/ الحمد لله الهادي من شاء إلى الصراط المستقيم والصلاة والسلام على سيدنا وسيدنا محمد ذي الخلق العظيم الذي بعثه الله ممتما مكارم الأخلاق بإيضاح المنهج القويم، وعلى آله وصحبه الأئمة الأعلام أولي السيادة والتكريم، في كل لمححة ونفس عدد ما وسعه علم الله القديم. أما بعد فيقول الراجي من مولاه اللطيف الباهر عبد القادر الأدهمي الحسيني بن عبد القادر -أحسن الله تعالى إليه وأفاض سجال جوده عليه-: هذه رسالة جليلة جلية عليه في أصول الطريقة الشاذلية وآداب المرشد والمريد وحقيقة المفيد والمستفيد، [3] وضعتها للسالكين تبصرةً وللمريدين هديةً وتذكرةً ليهتدي السائر إلى سواء الطريق ويعرف القاصد كيف الوصول للتوفيق؛ فإن كثيرًا من الأنام ممن لا يبالون بقبیح التشنيع والمَلَام، يتصدرون للإرشاد والسلوك في طريق القوم، ولم يخرجوا إلى اليقظة من سنة النوم؛ فتراهم بين الأنام هُرُؤًا إذ لم يكونوا له كفؤًا، قد ضرب الله على آذانهم واستحوذ الشيطان على أذهانهم، يذهبون في مذاهبه ولا يتفقهون؛ بل إن أكثرهم لا يفقهون. وكيف يطمع بالإرشاد إلى سبيله من لا يحيط علمًا بشيءٍ من أصوله أو يهرع إلى مناديه من لا يعرف مبادئه أو يدرك المأمول من لا يسلك طريق الوصول؛ كلا، لا عَمَلٍ إلا بعلم ولا عِلْمٍ إلا بعمل؛ وكل من سار على الطريق وصل. فويل لمن هو كاذب في دعواه، وطوبى لمن اتَّخَذَ في سائر أحواله إلهه مقصدَه وهوواه.

[4]/ وقد سميتها **إِرْشَادَ الْمُرِيدِ لِلْمَنْهَجِ السَّيِّدِيِّ**، ويحق لها أن تسمى مناهج الأُنس إلى مباحج القدس، والقول السديد في حقيقة المرشد والمريد، وعون الرفيق والحقيقة، وتحفة الملوك في السير والسلوك، والزاد إلى طريق المعاد، وينبوع الحقيقة في سر الطريقة لما تسربت به الأنوار الأُنسية واشتملت عليه من الأسرار القدسية؛ فهي ﴿جَنَّةٌ عَالِيَةٌ قُطُوفُهَا ذَانِيَةٌ﴾ (الحاقة، ٢٢/٦٩-٢٣)، ﴿فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ﴾ (الغاشية، ١٣/٨٨)، ﴿وَفَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ لَا مَقْطُوعَةٌ وَلَا مَمْنُوعَةٌ﴾ (الواقعة، ٣٢/٥٦-٣٣). هذا وإني قد جمعت هذه الرسالة وحررت موضوع هذه المقالة حسب إشارة من ظاعته مَعْتَمٌ وَالتَّخَلُّفُ عن الْقِيَامِ بِأَمْرِهِ مَعْرَمٌ سَيِّدِي وَأَسْتَازِي عُمْدَتِي وَعِيَاذِي فُطْبُ الْعَارِفِينَ فَيُضُّ اسْتِمْدَادِ الْعَارِفِينَ سَيِّدِي مُحَمَّدِ الْقَاوُفِي أَبُو الْمُحَاسِنِ -سقانا الله بكأس / [5] مدده شرابًا غير آسن- مستمدًا في ذلك من بَحْرِ عِرْفَانِهِ وَنَاطِقًا مَنثورًا لَوْلُو حَدِيثِ بَيَانِهِ، ولو لا تَحْتَمُّ هذا الأمر المطاع لما أطلقت في هذا الميدان عِنَانَ الْإِرَاعِ الْعِلْمِيِّ أَنِي مِمَّنْ أَنْخَفَضَ عَنْ رَفِيعِ تِلْكَ الرُّتْبِ، لَكِنَّ الْإِمْتِنَانَ (كَمَا قِيلَ) خَيْرٌ مِنَ الْأَدْبِ. فأسئَلُ الله العظيم من فضله العميم أن يجعلها سببًا للتخصيص وسُلْمًا لارتقاء مراتب التخصيص، ووُضْلَةً لِكُشْفِ الْحُجَبِ عَنْ وَجُوهِ عَرَائِسِ الرُّتْبِ وَذِكْرِي لِكُلِّ أَوَّابٍ مُنِيبٍ، وهو سُبْحَانَهُ خَيْرٌ مُنِيبٍ، وَخَسْبِي اللهُ وَكَفَى، وسلام على عباده الذين اصطفى.

(ليعلم أولًا) أن الله تعالى لما أحبَّ عِزْفَانَ نَفْسِهِ²² وَظَهْوَرَهُ مِنْ كَثْرِ الْحَقَاءِ فِي حُجْبِ قُدْسِهِ، تَجَلَّى بِذَاتِهِ الْوَاجِبَةِ الْوُجُودِ، وَفَتَقَ مِنَ الْعَدَمِ رَتْقَ هذا الوجود، ففَاضَتْ أَعْيَانُ الْمُمَكِّنَاتِ مِنْ جَمْعِيَّةِ الْأَسْمَاءِ وَالصِّفَاتِ، فَكَانَتْ الْحَقِيقَةُ الْإِنْسَانِيَّةُ / [6] مَجْمَعِ الْحَقَائِقِ الْعِرْفَانِيَّةِ، وَالسُّسْحَةَ الْكُبْرَى الْعَامَّةَ الَّتِي لَهَا الْحَيْطَةُ النَّامَةُ، فِيهَا الْمَخْصُوصَةُ بِالْمَعْرِفَةِ الَّتِي هِيَ أَكْمَلُ صِفَةٍ؛ قَالَ تَعَالَى فِي كِتَابِهِ الْمَكْنُونِ: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ (الذاريات، ٥١/٥٦)، ولها التصريف في سائر الأكوان لأنها عواملها، وبها تعرف في مقامات الشهود مواطنها ومعالمها، وبالخروج عنها يكون التصريف فيها بالرجوع إليها بعد العروج والارتقاء من مقام الفنا إلى مقام البقاء، وهذه هي الأسفار²³ المشار إليها والمنبته في كتب القوم عليها.

فأصل الوجودِ الحُبِّ، والمعرفة أصل الوصول والقرب؛ إذ لولا الحُبُّ ما وجد المحبوب، ولولا الطالب ما عرف المطلوب؛ ومن شَمِّ راحة الحُبِّ، حصل له الأُنس وترقى على معارج تركية النفس إلى حضائر القدس؛ فإن من رَكَ نَفْسَهُ وَقَلْبَهُ فَقَدَ عَرَفَ رَبَّهُ، وَعَلَى قَدْرِ الْمَعْرِفَةِ يَحْصُلُ الحُبُّ وَعَلَى قَدْرِ الحُبِّ يَكُونُ / [7] القرب، وذلك سِرُّ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿أَقْرَابَتٌ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ﴾ (الجاثية، ٤٥/٢٣). فإذا عُرِفَ أَنْ حُبِّ الْمَعْرِفَةِ هُوَ الْأَصْلُ الَّذِي ظَهَرَ مِنْهُ الْوُجُودُ، عُرِفَ أَنَّ الحُبَّ وَالْمَعْرِفَةَ أَصْلَانِ، هُمَا الْأَمْرُ الَّذِي هُوَ بِالذَّاتِ مَقْصُودٌ لِيَصِيرَ المَحَبُّ مَحْبُوبًا وَلِيَكُونَ الطَّالِبُ مَطْلُوبًا؛ وَحِينَئِذٍ يَزِي الْعَارِفُ شَوْئَهُ بِغَايَةِ بَدَايَةِ نَهَايَةِ ﴿حُبُّهُمْ

²² (قوله) لَمَّا أَحَبَّ عِزْفَانَ نَفْسِهِ إلخ. كما في حديث جابر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما يرويه عن ربه تبارك وتعالى أنه قال: «كنت كترًا مخفيا فأحبت أن أعرف فخلقت خلقا فتعرفت إليهم ثم يعرفوني» أي فتعرفت إليهم بأسمائي وصفاتي في مظاهر تجلياتي فعرفوني بنعماتي وشهدوني بشؤوني في ملكوت أرضي وسماوي وهذا سر الوجود ونور بصائر أرباب الشهود فمن دخل خزائن أسرارهِ وَسَطَعَتْ عَلَيْهِ لَوَامِعُ أَنْوَارِهِ إِتَّصَفَ بِشَرَفِ الْعِبُودِيَّةِ وَشَهِدَ أَسْرَارَ الرُّبُوبِيَّةِ. اهـ «منه»

²³ (قوله) وهذه هي الأسفار إلخ. لتحقق المتصنف بذلك بالخروج عن الأكوان والرجوع إليها من الملك الديان فإن الأسفار المطلوبة في طريق القوم هي أربعة الأول السفر من النفس إلى الحق الثاني السفر من الحق إلى النفس الثالث السفر من الخلق إلى الحق الرابع السفر من الحق إلى الخلق أي الرجوع في ذلك كله من المكاملة إلى المعاملة ومن الحقيقة إلى الشريعة ومن المحو إلى الصحو ومن الجمع إلى الفرق فافهم. اهـ «منه»

وَجُوبُونَهُ ﴿ (المائدة، 54/5)، ويشهد بعين البصيرة مغلنا ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾ (العنكبوت، ٦٩/٢٩)، ويدخل من باب المجاهدة إلى مقام القرب والمشاهدة؛ فيقدر الهمم تتال المراتب وبشدة العزم تذلل المصائب.

إذا علم ذلك فليعلم أن الله تعالى سلطانه، وتبارك اسمه وعز شأنه جعل رتبة الإنسان بين رتبتي المَلَك والحيوان، فرَكَّبَه من الشهوة والعقل، وأودع فيه نور العلم وظلمة الجهل، وقيد نفسه / [8] الملكة بقيد الطبيعة الحيوانية، وتعبده بأوامره ويَبِّن له سبيلَ مناهبه وزواجه؛ وجعل العقلَ طريق الهدى وجعل الشهوة مجلبة الردى؛ وقَرَن رضاه بطاعته وقرن غضبه بمعصيته، لكي يجاهد شهوته بعقله ويستكشف بنور علمه ظلمة جهله؛ فإن غلبت شهوته والجهل كان كالأُنعام بَلْ أَضَلُّ؛ فإن الكل من البهائم مُرَكَّبٌ من شهوة بغير عقل حاكم؛ وإن غلب عقله على شهوته صار له الفضل على الملائكة لأنها مُرَكَّبَةٌ من عقل بغير شهوة حالكة.

فالحقيقة الإنسانية لها اصلان، هما لكل فضيلة ورذيلة مصدران: أحدهما النفس الحيوانية، والثاني القوى الروحانية؛ أما الأولى فحاكمها الهوى، وأما الثانية فحاكمها العقل؛ وموردُ العقلِ سبيلُ الهدى والعلم، وموردُ الهوى سبيلُ الرذی والجَهْل، وبذلك يُعَلِّمُ سِرُّ قوله تعالى: ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى [9] النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى﴾ (النازعات، ٤٠/٧٩)، (أي بحكم العقل والقوى الروحانية عليها) ﴿فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ (النازعات، ٤١/٧٩)

ثم الغضبية والشهوتية صفتان ذاتيتان، لكل منهما، وجميع الأوصاف المَحْمُودَةِ والمَذْمُومَةِ تَتَوَلَّدُ عنهما؛ فإذا تجاوز الهوى تولدت عنه الأوصاف الدَّمِيمَةُ واستَحْكَمَ الجهلُ، وإذا اغتدلت قُوَّتُهُ تَوَلَّدَتْ الأوصافُ الحميدة بِحُكْمِ العقل. فلا بدَّ لِاعْتِدَالِ تلك القُوَّةِ الشَّهْوَتِيَّةِ وَالغَضْبِيَّةِ مِنْ صرف الأخلاق الذميمة وتغييرها عن الجبلة الغريزية، وذلك إما أن يكون بِالْكَامِلِ الْفِطْرِيِّ أَوْ الْمِنَّةِ الْإِلَهِيَّةِ الْمَفَاضَةِ، وإما أن يكون بِاِكْتِسَابِ قُوَّةِ الرُّوحَانِيَّةِ مِنَ الْمُجَاهِدَةِ وَالرِّيَاضَةِ بِأَنْ تُحْمَلَ النَّفْسَ عَلَى كُلِّ عَمَلٍ يُوْجِبُ حَسْنَ الْأَخْلَاقِ الْفَاضِلَةِ، ويضاد سوء طَوَيَاتِهَا وطبائعها وحظوظها العاجلة، ويحفظها من كل مألوفاتها وتلذذاتها الحيوانية، ويخرجها عن قيد الطبيعة / [10] الإنسانية إلى الصفات الملكية، فترتقي على معراج الرياضة إلى عالم الملكوت وتصل إلى قدس حضرات الأَنْسِ وَالرَّحْمُوتِ؛ وطريق ذلك الذكر والخشية والمحبة، والدعاء والعزلة والرغبة والسلوك على يد مرشدٍ خبير عارف بطريق القوم بصير بشرط علو الهمة وحفظ الحرمة؛ فإنه ينبغي للحكيم أن يعرف الداء قبل أن يعطي الدواء؛ وينبغي للمريض أن يثق بمقاله ويقابل دوائه باستعماله؛ فإن كان الطبيب حاذقاً صادف الدواء محله، وإن كان المريض واثقاً نجح الدواء وبرئت العلة.

(فأما صفات النفس الحيوانية) فتتخصص في أربعة أصول،²⁴ إذا قطعها السالك قويت عزيمته على الترتي إلى مقامات الوصول:

(الأصل الأول الصفات البهيمية) وهي: الشره والحرص على قضاء شهوة البطن والفرج، ومنها يتشعب الزنا واللواط والسرقة وأكل مال / [11] اليتيم وجمع الحرام لقضاء الأوطار إلى غير ذلك **(الأصل الثاني الصفات السبعية)** وهي: الغضب والحقد ومنها يتشعب القتل والضرب وإيذاء الخلق إلى غير ذلك **(الأصل الثالث الصفات الشيطانية)** وهي: التشبه بالشیطان ومن صفاته الحسد والبغى والحيلة والخداع والغش والنفاق والدعوة إلى المعاصي والبعد والضلالة إلى غير ذلك **(الأصل الرابع الصفات الربوبية)** وهي: التشبه بأوصاف الرب تعالى؛ فإن العظمة والكبرياء والرفعة والعز والقهر والإستيلاء صفات الرب تعالى؛ مَنْ تشبه بها من الخلق فتجر وتكبر وتطلب الرفعة والعلو والغنى والإستيلاء على الخلق، فقد نازع الربوبية حقها؛ فمتى تجاوزت القوة الشهوتية استحکم الهوى على النفس الحيوانية، فاستولى على الإنسان الصفة البهيمية؛ فإذا قوي فهمه دخلت عليه الصفات السبعية؛ فإذا / [12] لم يتوقف استعمل عقله في المكر والخداع والصفات الشيطانية، ثم يدخل عليه منازعات الربوبية فيبوء بالقطيعة والبعد والخزي والطرده، وكذلك الإنسان في بدء نشأته، أول ما يستولي عليه الصفات البهيمية؛ فإذا كبر وتزايد فهمه وقويت فكرته ولم يوفق استولى بقية تلك الصفات الذميمة والأخلاق الرذيلة، وبذلك يعلم فضل المرشد على الأب؛ لأنه مُرَبِّي الرُّوح، والأب مُرَبِّي الجِسْم؛ وتعرف حقيقة المتصف بالإرشاد والسلوك.

(وأما صفات القوى الروحانية) فتتخصص في أربعة أصول أيضاً، إذا وصل إليها السالك، فاضت عليه عوارف العرفان فيصاً:

(الأصل الأول الصفات الكمالية) وهي: السكينة والوقار والحلم والتواضع والإحتمال والصبر والتوكل والخشية والخشوع والكرم والفتوة إلى غير ذلك **(الأصل الثاني الصفات الجمالية)** وهي: الورع والزهد والقناعة والإخلاص / [13] والحياء والطمأنينة والإستقامة إلى غير ذلك **(الأصل الثالث الصفات الجلالية)** وهي: الشوق والمحبة والتعظيم والإجلال والثناء والدعاء والوحشة والأنس والإعتزال إلى غير ذلك **(الأصل الرابع الصفات الملكية)** وهي: الخوف والرجاء والجمع والتفرقة والمشاهدة والفناء والإستغراق إلى غير ذلك؛ فمتى اعتدلت القوة الشهوتية والغضبية، ضعف

²⁴ (قوله) في أربعة أصول إلخ أي لأن الأول حلية الظاهر والثاني تركبته عن دنس الأغيار والثالث حلية الباطن والرابع تطهيره من دنس الأغيار. وبذلك تشهد عوالم الظهور والباطن في جميع الشئون فافهم. اهـ «منه»

الهُوى واستحكم العقل على القوى الروحانية، فاستولت على الإنسان الصفة الكمالية؛ فإذا عَلَتْ هَمَّتْهُ استولت عليه الصفة الجمالية؛ فإذا نفذت عزمته وتوفيق، استعمل عقله في الشوق والإعزال والمحبة والإجلال، ثم يدخل عليه صفات الملائكة النورانية فيخرج من طريق المجاهدة إلى مقام الجمع والمشاهدة؛ فإذا كان المريد أخذًا عن شيخ عارف ذي بصيرة وسالغًا على يده بعزيمة صادقة وصفاء سريرة، تسطع عليه / [14] أنوار المعرفة وتغدو له الحجب منكشفة.

ثم اعلم أن للنفس سبعة مقامات،²⁵ ترتقي إلى مراتب الكمالات، وتحسني كؤوس راح المشاهدة من حان الجلال على بساط قدس حضائر القرب والوصول (المقام الأول) "السير إلى الله" وعالمه الشهادة، ومحله الصدر، ومورده الشريعة، وحاله الميل؛ (المقام الثاني) "السير لله" وعالمه البرزخ، ومحله القلب، ومورده الطريقة، وحاله الحب؛ (المقام الثالث) "السير على الله" وعالمه الأرواح، ومحله الروح، ومورده الحقيقة، وحاله العشق؛ (المقام الرابع) "السير مع الله" وعالمه اللاهوت، ومحله السر، ومورده المعرفة، وحاله الوصلة؛ (المقام الخامس) "السير في الله" وعالمه الحقيقة، ومحله سر السر، ومورده اليأس، وحاله الحيرة؛ (المقام السادس) "السير عن الله" وعالمه المشاهدة، ومحله الخفي، ومورده الشريعة، وحاله الفناء؛ (المقام السابع) "السير بالله" وعالمه / [15] الوحدة، ومحله الأختي، ومورده موارد العوالم كلها، وحاله البقاء.

وهذه مقامات السلوك، فاقصد سبيلها وأبصر بعين البصيرة من تفصيلها؛ واعلم أن مفتاح هذه الأبواب الذكر وسلم هذه المراتب الحضور والذكر؛ فإن منه لكل مقام من هذه المقامات أصول وفروع ومراتب ودرجات كما ستأتي الإشارة إليه والتنبيه إن شاء الله تعالى عليه. فإذا كان السلوك على المنهاج، حصل للمريد الأُنس والإبتهاج؛ فأفهم أسرار ما قدمنا واعرّف ما إليه أشرنا، تعلم الفروع والأصول وتبصر طريق السلوك والوصول؛ وإذا اردت توضيح هذا المقال وتفصيل هذا الإجمال، فاعلم أن القوم -وان اختلفوا في الطريقة مشربا وموردا- فإنهم قد اتفقوا في السلوك مطلبًا ومقصودًا؛ فليس لهم مقصد غير الزات العلية والصفات المنزهة السميّة؛ وكلهم دائرون مع قوله تعالى: / [16] ﴿وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ (الحشر، 7/59)؛ وليس لهم مسلك غير التقوى ومراقبة الله في السر والنجوى والإعراض عن كل ما سواه.

والمراد بـ"الطريق" في لسان أهل التحقيق أساس قواعد الشريعة المطهرة وأصول السنة الشريفة المقررة؛ وابتاؤه من كانوا بإخلاص القصد لربهم مجتهدين، كما قال تعالى: ﴿وَمَا أَمْزُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ (البينة، 5/98)؛ والمعاد بـ"السلوك" الوقوف على حقيقة المعرفة، والتخلي منها بأجمل جليّة وأكمل صفة؛ لأنها الأصل في ايجاد الوجود، والأمر الذي هو بالذات مقصود، كما سبقت الإشارة إليه والتنويه في صدر هذه الرسالة عليه.

فأصول الطريقة والسلوك ومناهج الوصول إلى حضرات ملك الملوك خمسة أشياء: تقوى الله تعالى في السر والعلن، واتباع السنة في الأقوال والأفعال، / [17] والإعراض عن الخلق في الإقبال والإدبار، والرضى عن الله تعالى في القليل والكثير، والرجوع إلى الله تعالى في السراء والضراء؛ (وأصل ذلك كله خمسة أشياء): معرفة الله تعالى، والعلم بأمره ونهيه، والأُنس به، وصدق المحبة له، والرغبة إليه؛ فمن عرف الله تعالى اتقاه؛ ومن علم أمره ومناهيهِ اتبع رضاه؛ ومن أُنس به أعرض عما سواه؛ ومن صدق في محبته رضي بسائر أفعاله؛ ومن رغب إليه رجع له في سائر أحواله. فتحقيق التقوى بالورع والإستقامة؛ وتحقيق السنة بالتحفظ وحسن الخلق؛ وتحقيق الإعراض عن الخلق بالصبر والتوكل؛ وتحقيق الرضا بالقناعة والتفويض؛ وتحقيق الرجوع بالحمد والشكر في السراء والإلتجاء في الضراء.

(وأصل ذلك كله خمسة أشياء): علو الهمة وحفظ الحرمة وحسن الخدمة ونفوذ العزيمة وتعظيم / [18] النعمة؛ فمن علث همتُهُ إزْتَقَعَتْ رُزْقُهُ؛ وَمَنْ حَفِظَ حُرْمَةَ اللَّهِ تَعَالَى حُفِظَتْ حُرْمَتُهُ؛ وَمَنْ حَسُنَتْ خِدْمَتُهُ وَجَبَتْ كَرَامَتُهُ؛ وَمَنْ أَنْفَرَدَتْ عَزَمَتُهُ دَامَتْ هِدَايَتُهُ؛ وَمَنْ عَظُمَتِ النِّعْمَةُ فِي عَيْنِهِ شَكَرَهَا؛ وَمَنْ شَكَرَهَا اسْتَوْجِبَ الْمَزِيدَ مِنَ الْمَنْعَمِ بِهَا.

(وأصل المعاملات خمسة أشياء): طلب العلم للقيام بالأمر، وصحبة المشايخ والإخوان للتبصير، وترك الرخص والتأويلات للتحفظ، وربط الأوقات بالأوراد للحضور، وإتهام النفس في كل شيء للسلامة من الغلط وللخروج عن الهوى.

²⁵ (قوله) للنفس سبعة مقامات إلخ. أي لكل صفة من صفاتها مقام فإن لها أسماء سبعة مشتاقات من الصفات. وهي الأمانة واللؤامة والمطمئنة والمهلمة والراضية والمرضية والكاملة. اهـ «منه»

فطلب العلم آفته صحبة الأحداث²⁶ سنًا وعقلًا ودينًا ممن لا يرجع إلى أصل ولا قاعدة، وآفة صحبة المشايخ الإعتار والفضول، وآفة ترك الرخص في المعاملات الشفقة على النفس، وآفة ربط الأوقات اتساع النظر في العمل بالفضائل، وآفة آتهم النفس الأئس بحسن أحوالها واستقامتها.

(وأصول / [19] ما تتداوى به علل النفس خمسة أشياء): تخفيف المؤنة من الطعام واللجا إلى الله تعالى مما يعرض عند عروضة والفرار من مواقف ما يخشى ودوام الاستغفار والصلوات على النبي صلى الله عليه وسلم وصحبة من يدل على الله أو على أمر الله تعالى.

(وآداب المرید مع الشيخ خمسة أشياء): اتباع الأمر وإن ظهر له خلافه واجتناب النهي وإن كان فيه حتفه وحفظ حرمة غائبًا وحاضرًا والقيام بحقوقه حسب الامكان بلا تقصير وعزل عقله وعلمه ورباسته إلا ما يوافق ذلك من شيخه.

(وآداب المرید مع الإخوان خمسة أشياء): حسن المعاملة وبذل النصيحة وصدق المحبة؛ وعلامتها المبادرة لمصالحة أخيه إذا أغضبه وبذل المعونة في كل ضرورة ودوام المواصلة.

(وشروط الشيخ الذي يلقي المرید إليه نفسه خمسة أشياء): علم صحيح وذوق صريح / [20] وهمة عالية وحالة مرضية وبصيرة نافذة؛ فإن لم يكن شيخًا مریدًا ووجد ناقصًا عن شروطه المذكورة أعتمد فيما كمل فيه وعمل بالأخوة في الباقي.

وكُلٌّ من ادعى مع الله تعالى ثم ظهر منه أحد خمسة أشياء، فهو كذاب أو مسلوب: إرسال الجوارح في معاصي الله والتصنع بطاعة الله والطمع في خلق الله والوقية في أهل الله وعدم احترام المسلمين على الوجه الذي امر به الله.

ومن كان فيه خمسة أشياء لا تصلح مبيخته: الجهل بالدين وإسقاط حرمة المسلمين ودخوله فيما لا يعنيه واتباع الهوى في كل شئ وسوء الخلق بغير مبالاة.

ثم إنه ينبغي للمرید أن يقدم على قدم السلوك خمسة أشياء: التوبة ورؤ المظالم والتبرؤ من النفس واستعمال الذكر والأخذ على شيخ.

فالتوبة أول منزل من منازل السالكين وأول مقام من مقامات / [21] الطالبين، وأركانها ثلاثة: الندم على ما عمل من المخالفات وترك الزلة في الحال والعزم على أن لا يعود إلى مثل ما عمل من المعاصي.

ورد المظالم أول منزل من منازل الإعراض عن الخلق وأول مراتب الخروج عن النفس والإقبال على الحق؛ وأركانها ثلاثة: أداء الحقوق بالذات أو التحلل منها بإرضاء أصحابها والاستغفار والدعاء لأهلها إذا تعذر ذلك.

والتبرؤ من النفس أول منزل يطوبه المحب للترقي منه إلى العلا، (وأركانه ثلاثة): الخروج عن الإرادة والإرتباط مع الله تعالى في كل حال والتثبت إذا عرض عارض يصد عن الله عز وذل، قال تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا...﴾ (الأنفال، ٤٥/٨).

والذكر أول منزل يتوجه فيه العبد إلى دخول حضرة الله تعالى وهو غذاء الأرواح ومطية الأسفار ونقطة مركز دائرة فلك الأسرار وقد جاءت بتحمته²⁷ الآيات والآثار وامتألت / [22] بفضائله بطون الكتب والأسفار.

والمراد بـ"الحضرة" حيث أطلقت في لسان القوم شهود العبد بين يدي الله تعالى، فما دام هذا مشهده فهو في حضرته، فإذا حجب عن هذا المشهد فهو خارج عنها، **(ومراتبه سبعة):** فإن المرید يرفع بمداومة الذكر ويرتقي من ذكر مع وجود غفلة إلى ذكر مع يقظة، ومن ذكر مع يقظة إلى ذكر حضور، ومن ذكر مع حضور إلى ذكر مع وجود، ومن ذكر مع وجود إلى ذكر مع استغراق، ومن ذكر مع استغراق إلى ذكر مع غيبة، ومن ذكر مع غيبة إلى ذكر مع شهود.

فالمرتبة الأولى هي ذكر اللسان والثانية ذكر النفس والثالثة ذكر القلب والرابعة ذكر الروح والخامسة ذكر السر والسادسة ذكر الخفي والسابعة ذكر الأختي؛ **(وأصوله سبعة):** الأول "لا اله الا الله"، الثاني "الله"، الثالث "هو"، الرابع "حق"، الخامس "حي" / [23] السادس "قيوم"، السابع "فهاز"؛ ولكل منها فروع وشروط مضبوطة مذكورة في المطولات من كتب القوم مبسوطه، وله آداب وشروط وأحوال ليس هذا موضع ذكرها ويقدر صفاء السرائر واستنارت البصائر يقدر حق قدرها.

²⁶ (قوله) صحبة الأحداث إلخ. قال الغوث أبو مدين رضي الله عنه: الحدث من لم يوافقك على طريقتك وان كان ابن سبعين. قلت: الحدث لما كان لا يثبت على حالة يقبل كل ما يلقي إليه لتصور همته وعقله فهو بعيد عن الموافقة فبولغ فيه في كل من كان كذلك لأن صحبته عار وظلمة في الدنيا والدين. اهـ «منه»

²⁷ (قوله) وقد جاءت بتحمته إلخ. من أعظم البشائر التي تروح إليها الباب ذوبي البصائر ج قوله عز من قائل: ﴿فَادْكُرُونِي أَذْكَرُكُمْ...﴾ (البقرة، 152/2). وقد جمع شيخنا أبو المحاسن قدس الله سره من فضائله العظيمة ما تبتهج أبو النفوس وتهيم القلوب والعقول بمجلى معانيه إذا دارت عليها منه الكوس في كتابه الذي سماه نسيم الشجي الأواه في فضائل لا إله إلا الله فشكر الله تعالى مسعاه ورضي عنه وأرضاه. اهـ «منه»

والأخذ على شيخ أول منازل الارتباط مع الحق تعالى؛ فإن نفس الشيخ له تأثير عظيم لالتصال بسلسلته وتلقيه بأصل الوجود الواسطة العظمى بين الحق والخلق صلى الله تعالى عليه وسلم وبدون التلقي لا يحصل الترقى، قال الإمام الشاذلي قدس الله تعالى سره العلى: «لا ترق قبل أن يرق بك فتزل قدمك»؛ فما عليك يا أخي أن تتلقى ممن كان بحسب الجهد والإمكان، إذا تمسكت بالأسباب وطرقت الأبواب. والله سبحانه وليُّ التوفيق وهو الهادي إلى سواء الطريق، وهذا آخر ما وفق الله لجمعه ويسر بفضله حسن ترتيبه / [24] ووضعه صلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وكل ناسج على منواله وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين. يقول العبد الراجي شهود التجلي الأنسي عبد القادر بن عبد القادر بن علي الحسيني الشهير بالأدهمي الطرابلسي -أسعده مولاه وأسعفه وتولاه- قد كان تمام تحريرها بتيسير الله تعالى وتوفيقه غرة شهر رجب الفرد الأصم سنة إحدى وثلاثمائة بعد الألف من هجرته صلى الله عليه وسلم